

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Соціально-гуманітарний факультет.
Історико-філософське відділення.
Кафедра історії України.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
для самостійної роботи здобувачів вищої освіти спеціальності
014 Середня освіта (Історія) з дисципліни «Історія
Стародавнього світу. Історія Стародавньої Греції та Риму»

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Державного закладу
«Південноукраїнський державний університет імені К. Д. Ушинського
(протокол № __ від _____ 2020 р.)

Секерська О. П. Методичні рекомендації для самостійної роботи
здобувачів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) з
дисципліни «Історія Стародавнього світу. Історія Стародавньої Греції
та Риму» // Університет Ушинського. Одеса, 2020. 82 с.

Рецензенти:

Доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України ПНПУ
імені К. Д. Ушинського А. В. Красножон.

Доктор історичних наук, професор кафедри археології та етнології
України ОНУ імені І.І. Мечникова О. М. Дзинговський

Анотація

Методичні рекомендації з дисципліни «Історія Стародавнього світу. Історія Стародавньої Греції та Риму» спрямовані на опанування здобувачами вищої освіти знань з основних теоретико-методологічних і методичних проблем історії античної цивілізації. У методичних рекомендаціях акцентується увага на вузлових моментах кожної теми, послідовності вивчення матеріалу та пояснюються опорні питання найбільш складних та важливих тем. Методичні рекомендації спрямовані на формування у здобувачів вищої освіти навичок роботи з джерелами та самостійного дослідження окремих проблем.

Методичні рекомендації містять робочу програму дисципліни, перелік тем курсу та рекомендації для їх кращого засвоєння, тематику до підготовки до семінарських занять зі списком рекомендованої літератури, тематику та вказівки до виконання індивідуального науково-дослідницького завдання, тестові перевіірочні завдання, контрольні питання для підготовки до іспиту, список інтернет-ресурсів та словник термінів.

ЗМІСТ

1. Вступ.....	4
2. Структура програми навчальної дисципліни	6
3. Програма навчальної дисципліни	6
3.1. Модуль 1,.....	8
3.2. Модуль 2	30
4. Індивідуальне навчально-дослідне завдання	53
4.1. Орієнтована структура ІНДЗ	53
4.2. Порядок подання та захист ІНДЗ	54
4. 3. Теми індивідуальних навчально-дослідних завдань	54
5. Форми поточного і підсумкового контролю	56
6. Таблиця відповідності шкал оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти	56
7. Тестові завдання до модульної перевірки	57
8. Питання для підсумкового контролю	70
9. Рекомендовані література та інтернет–ресурси	73
10. Словник термінів	77

1. Вступ

Історія античного світу є важливою складовою всесвітньо-історичного процесу, і її вивченню належить одне із провідних місць у системі підготовки професійних істориків. Підготовка спеціалістів вищої кваліфікації в сучасних умовах вимагає від здобувачів вищої освіти на всіх етапах навчального процесу творчого розуміння закономірностей історичного розвитку людства. Вивчення особливостей та специфіки античної цивілізації має включати в себе елементи наукового дослідження. Органічне поєднання навчання з елементами дослідження сприяє розвитку творчого підходу до практичних занять, привчає здобувачів вищої освіти до самостійної роботи, виробляє дослідницькі навички та розширює науково-професійний світогляд. Курс навчальної дисципліни «Історія Стародавнього світу. Історія Стародавньої Греції та Риму» спрямований на формування у здобувачів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) системи професійних знань щодо генези цивілізацій Стародавньої Греції та Риму, соціально-економічного та політичного розвитку античного суспільства на різних етапах його існування; пріоритетів зовнішньополітичної діяльності давньогрецького та давньоримського суспільств у різні історичні періоди; особливостей культурного розвитку, релігійно-культових уподобань та менталітету стародавніх греків та римлян.

Курс розрахований на 60 годин лекцій, 48 годин практичних занять, 48 годин самостійної роботи та 24 годин індивідуальних завдань на стаціонарі та 12 годин лекцій, 6 години практичних занять, 138 години самостійної роботи та 24 годин індивідуальних занять для заочної форми навчання.

Метою курсу є опанування здобувачами вищої освіти змісту політичного, соціально-економічного та культурного розвитку античного суспільства; створення уявлення про розвиток цивілізацій Стародавньої Греції і Стародавнього Риму та формуванні історичного

погляду на їх сутність і значення, а також набуття навичок роботи із матеріальними та писемними джерелами.

Завдання вивчення курсу:

Згідно із вимогами освітньо-професійної програми здобувач вищої освіти повинен знати:

- історію дослідження цивілізацій Греції та Риму; періоди історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, їх зміст; понятійний апарат курсу;
- розвиток сільського господарства, ремесел, культури; характерні риси світогляду, звичаїв та повсякденного життя;
- особливості політичного устрою держав античності; розвиток права; характерні риси структури античних суспільств;
- причини та наслідки військових конфліктів; причини та наслідки створення світових імперій; загальні та особливі риси розвитку цивілізацій Греції та Риму.

Здобувач вищої освіти повинен вміти :

- володіти історичною термінологією, встановлювати синхронність та послідовність подій;
- визначати основні риси політики античних держав, характеризувати античні суспільства на різних етапах їх існування;
- критично оцінювати різні точки зору і обґрунтовувати власну думку стосовно дискусійних проблем історії Стародавньої Греції та Риму;
- характеризувати джерела вивчення цивілізацій Стародавньої Греції та Стародавнього Риму; аналізувати та порівнювати їх, робити самостійні узагальнення;
- застосовувати набуті знання та навички у самостійній науковій та педагогічній діяльності.

До програми навчальної дисципліни «Історія Стародавнього світу. Історія Стародавньої Греції та Риму» входить 2 модулі, 6 змістових

модулів. По закінченні курсу передбачено проведення підсумкового контролю (іспит) з метою оцінювання рівня теоретичної підготовки студентів. Програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах та узгоджена з примірною структурою змісту навчального курсу, рекомендованою Європейською Кредитно-Трансферною Системою (ECTS).

2. Структура програми навчального курсу «Історія Стародавнього світу. Історія Стародавньої Греції та Риму»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	усьог о	л.	п.	інд.	с.р.	усьог го	л.	п.	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	2	3	4	5	6
МОДУЛЬ 1. Історія Стародавньої Греції. Змістовий модуль 1. Джерела та історіографія історії Стародавньої Греції. Природні умови та населення.										
Тема 1. Джерела та історіографія історії Стародавньої Греції.	5	2	1		2	5				5
Тема 2. Територія та населення Стародавньої Греції.	5	2	1		2	5				5
Змістовий модуль 2. Історія Греції II - першої половини I тис. до н. е.										
Тема 3. Егейський світ та його культура.	8	2	2	2	2	8	2		2	4
Тема 4. Греція в XI - IX ст. до н. е.	10	2	2	2	4	10	2		2	6
Тема 5. Греція в VIII – IV ст. до н.е. Афіни та Спарта.	16	6	6	2	2	16	2		2	12
Тема 6. Греко-перські війни. Пелопоннеська війна.	18	8	4	2	4	18	2		2	14
Змістовий модуль 3. Греція в першій половині IV – II ст. до н. е.										
Тема 7. Криза полісу. Підвищення Македонії.	14	4	4	2	4	14			2	12

Тема 8. Східний похід Олександра Македонського. Епоха еллінізму.	14	4	4	2	4	14			2	12
ІНДЗ				12					12	
Разом за модулем І	90	30	24	12	24	90	8		12	70
МОДУЛЬ 2. Історія Стародавнього Риму.										
Змістовий модуль 4. Історія Стародавнього Риму. Царський період та рання Республіка.										
Тема 9. Джерела та історіографія історії Стародавнього Риму. Природні умови та населення.	4	2	2			4			2	2
Тема 10. Виникнення Риму Царська епоха історії Риму.	12	4	4	2	2	12	2			10
Тема 11. Римська Республіка патриціїв та плебейів.	14	4	4	2	4	14		2	2	10

Змістовий модуль 5. Пізня республіка

Тема 12. Олігархічна Республіка нобілів.	14	4	4	2	4	14	2		2	10
Тема 13. Рим в епоху громадянських війн.	18	6	4	2	6	18		2		16
Змістовий модуль 6. Світова Римська імперія.										
Тема 14. Утворення та розвиток Імперії.	10	4	2	2	2	10			2	8
Тема 15. Монархія Діоклетіана та Константина. Система домінанту.	6	2	2		2	6			2	4
Тема 16. Падіння Західної Римської імперії та загибель античного світу.	12	4	2	2	4	12		2	2	8
ІНДЗ				12					12	
Разом за модулем ІІ	90	30	24	12	24	90	4	6	12	68
Усього:	180	60	48	24	48	180	12	6	24	138

3. Програма навчальної дисципліни

3.1. МОДУЛЬ 1. Історія Стародавньої Греції.

Змістовий модуль 1. Джерела та історіографія історії Стародавньої Греції. Природні умови та населення.

Тема 1. Джерела та історіографія історії Стародавньої Греції.

Предмет та завдання курсу «Історія Стародавнього світу. Історія Стародавньої Греції та Риму». Поняття «історія античності». Географічні та хронологічні рамки курсу. Періодизація історії Стародавньої Греції. Писемні джерела з історії Стародавньої Греції. Виникнення античної історіографії. Писемні джерела з історії архаїчної та класичної та елліністичної Греції. Діалогографи. Зародження історичного жанру. Твори драматургів, міфологія та філософська література. Написи та папіруси, остракони. Пам'ятки матеріальної культури як історичне джерело. Виникнення античної археології. Антична археологія в 70 – 90 роки XIX ст. Генріх Шліман. Антична археологія на початку XX століття. Артур Еванс. Вивчення античності в Україні.

Зародження історіографії Стародавньої Греції. Зарубіжна історіографія XIX – початку XX ст. (Ф. Вольф, Г. Нібур, Г. Шліман, А. Еванс та інші.) Вітчизняна історіографія XIX – початку XX ст. Зарубіжна історіографія XX ст. Вітчизняна історіографія XX ст. (В. С. Сергеев, С. І. Ковальов, П. Й. Каришковський, С. Д. Крижицький, В. П. Яйленко, В. М. Зубар та інші).

План семінарського заняття

Джерела та історіографія історії Стародавньої Греції (1 год.).

1. Предмет та завдання історії Стародавньої Греції та Риму
2. Періодизація історії Стародавньої Греції
3. Джерела з історії Стародавньої Греції:
 - а) матеріальні джерела та особливості їх вивчення;
 - б) писемні джерела з історії архаїчної та класичної Греції;
 - в) писемні джерела з історії елліністичної Греції.
4. Історіографія історії Стародавньої Греції.
 - а) зарубіжна історіографія історії Стародавньої Греції;
 - б) вітчизняна історіографія історії Стародавньої Греції.

Методичні рекомендації.

Історія Античності є, поряд з історією країн Стародавнього Сходу, початковим періодом цивілізаційного розвитку людства, часом виникнення на території Європи протодержав та періодом становлення, розквіту і занепаду повноцінних державних утворень. Античні держави, що виникли пізніше державних утворень Стародавнього Сходу і довгий час перебували в ар'єргарді світової цивілізації, в процесі свого розвитку та вироблення принципово інших форм економічного громадського і культурного розвитку, поступово виходять вперед і займають лідируючі позиції.

Вивчаючи курс, здобувачі вищої освіти мають чітко сформулювати розуміння самотності античності, обумовленої природними,

географічними, геополітичними та іншими факторами. Крім того, необхідно усвідомити не тільки значні відмінності в еволюції суспільств Греції і Риму, які мають свої особливості, а й загальний напрямок їх цивілізаційного руху: від перших, номових міст-держав аграрного типу до великих централізованих держав і далі до світових імперій.

Вивчаючи дану тему, необхідно зупинитися на складі джерел, що, крім широкого кола пам'яток матеріальної культури, включають значну кількість писемних пам'яток, в тому числі епіграфічних. Слід розібратися в особливостях письмових джерел різних епох, проаналізувати значення праць компілятивних авторів. Готуючись до заняття, необхідно ознайомитись із біографіями та змістом праць логографів, істориків, філософів Стародавньої Греції (за вибором).

Розглядаючи питання історіографії, слід зупинитися на основних напрямках вивчення історії Стародавньої Греції в XIX – першій половині XX століття та у сучасному антикознавстві (німецька школа, французька «соціологічна школа», українська радянська школа і сучасне українське антикознавство).

Контрольні питання:

1. Чи впливали політичні погляди давньогрецьких авторів на їх праці? Наведіть приклади.
2. Назвіть особливості творів логографів.
3. Чому Стародавню Грецію вважають батьківщиною історичної науки?
4. В чому полягають відмінності викладення подій у Геродота та Фукідіда?
5. Які проблеми історії Стародавньої Греції розроблялися європейськими вченими у XIX – на початку XX ст.?
6. Які проблеми були дискусійними у вітчизняному антикознавстві XX ст.?
7. Які праці сучасних українських вчених – антикознавців вам відомі? Які проблеми є пріоритетними для сучасного українського антикознавства?

Основна рекомендована література:

1. Античная историческая мысль и историография: Практикум-хрестоматия для студентов исторических факультетов университетов/авторы-составители А. В. Махлаюк, И. Е. Суриков. Оренбург: ИПК Университет, 2008. 464 с.
2. Гесіод. Теогонія. Будь-яке видання.
3. Страбон. Географія. Будь-яке видання.
4. Балух В.О., Макар Ю.Л. Історія Стародавньої Греції. - Чернівці: Золоті литаври, 2001. С.14 – 27.
5. Балух В.О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т.1. Стародавня Греція. Чернівці: Наші книги, 2007. С.7 – 9.

6. Загінайло А. Г. Історія Стародавньої Греції (XXX - IV ст. до н. е.). К.:НМК ВО, 1992. С.10 – 46.
7. История Древней Греции. М.: Высшая школа, 2003. С.8 – 38.
8. Источниковедение Древней Греции (эпоха эллинизма). М.: Изд-во Московского университета, 1982. 240 с.
9. Сергеев В. С. История Древней Греции. М.: Изд-во Восточной литературы: 1963. С.17 – 76.
10. Суриков И. Е. Архаическая и классическая Греция: Проблемы истории и источниковедения: Учебное пособие. М.: КДУ, 2007. 236 с.

Тема 2. Територія та населення Стародавньої Греції.

Природні умови Східного Середземномор'я в давнину та їх вплив на становлення цивілізації. Населення Балканського півострову та островів Егейського моря у VII – III тис. до н. е. Пеласги, лелеги, карійці. Передумови утворення цивілізації на Балканах у III тис. до н. е. (ранньоелладський період у Греції). Стародавня Лерна. Формування та просування племен ахейців та дорійців..

План семінарського заняття

Територія та населення Стародавньої Греції (1 год.).

1. Територія Стародавньої Греції:
 - а) особливості ландшафтно-кліматичних умов;
 - б) корисні копалини;
 - в) флора та фауна.
2. Населення Стародавньої Греції:
 - а) лелеги, пеласги, карії. Залишки доіндоєвропейської мови у давньогрецькій мові;
 - б) грецькі племена – ахейці, дорійці, іонійці та еолійці. Їх походження та час появи на Балканах та островах Егейського моря.

Методичні рекомендації.

Працюючи над темою слід звернути увагу на особливості ландшафтно-кліматичних умов Балканського півострову та островів Егейського моря, в тому числі наявність водних ресурсів та корисних копалин; визначити можливості ведення сухопутної та морської торгівлі на Балканах та у Середземномор'ї та поза його межами; безпеку регіону з точки зору військової стратегії. Слід звернути увагу на час первісного заселення Балкан та островів Егейського моря, перелік автохтонних народів, які мешкали до там до появи греків. Також треба розглянути гіпотези про походження грецьких племен, їх прабатьківщину, час та напрями переселення.

Рекомендується надати загальну характеристику мовної сім'ї та діалектів грецької мови, визначити час формування «койне» – спільної давньогрецької мови.

Особливо слід відзначити важливість географічного чинника в історії. Необхідно акцентувати увагу на термінах «Греція», «Давня Греція», «греки»,

«Еллада», «елліни», розкриття сутності яких дозволить визначити територіальні межі. Які географічні кордони визначали античні автори? Можна провести порівняння з лінією кордонів сучасної Греції.

Контрольні питання:

1. Географічне положення Стародавньої Греції.
2. Природні умови та їх роль в історії Стародавньої Греції.
3. Області Стародавньої Греції.
4. Флора, фауна та природні копалини Балканського півострову та островів Егейського моря.
5. Населення Стародавньої Греції. Мови та діалекти Стародавньої Греції.

Основна рекомендована література:

1. Геродот. Історія в 9 книгах. Будь-яке видання. I, 57 – 58, 146, 179; II, 50 – 52 ; VI, 136 – 140; VII, 94 – 95.
2. Страбон. Географія. Будь-яке видання. VII, VII, 1 – 3.
3. Балух В.О., Макар Ю.Л. Історія Стародавньої Греції. - Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 8 – 13.
4. Балух В.О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т.1. Стародавня Греція. - Чернівці: Наші книги, 2007. С. 9 – 16.
5. Гиндин Л. А., Язык древнейшего населения Юга Балканского полуострова, М.: Наука, 1967. 207 с.
6. Загінайло А. Г. Історія Стародавньої Греції (XXX - IV ст. до н. е.). К.:НМК ВО, 1992. С.4 – 8.
7. Карпюк С. Г. Климат и география в человеческом измерении (архаическая и классическая Греция). М.: ИВИ РАН, 2010. 224 с.
8. Молчанов А. А. Таинственные письмена первых европейцев. М.: Наука, 1980. 119 с.

Змістовий модуль 2. Історія Греції II - першої половини I тис. до н. е.

Тема 3. Егейський світ та його культура.

Егейська культура. Зародження Егейської культури. Мінойська цивілізація. Археологія мікенських центрів та Трої. Відкриття Г. Шлімана. Раскопки А. Еванса на Криті. Періодизація історії Криту. Палаці у Кноссі, Фесті, Маллії та Като-Закро. Кноссська держава. Мінойський матриархат. Досягнення у містобудуванні. Соціально-економічні зміни періоду нових палаців. Культура та релігія. Еволюція писемності. Причини занепаду цивілізації.

Кікладські острови у II тис. до н.е. Санторін. Дослідження Акротірі.

Ахейська Греція: Мікени, Тиринф, Пілос та інші ахейські держави. Шахові гробниці у Мікенах. Організація господарського життя та державного управління в ахейських державах. Троя та Троянська війна.

Культура та релігія Егейського світу. Лінійне письмо В. Архів Пілосу. Егейський світ та дорійські племена. Наслідки дорійської навали на Балкани.

План семінарського заняття

Егейський світ. Культура Егейського світу (2 год.).

1. Зародження Мінойської цивілізації.
2. Оновні етапи соціально-політичного розвитку Криту. Мінойський матриархат.
3. Особливості Кікладської культури.
4. Зародження цивілізації на Балканах. Давня Лерна.
5. Ахейська цивілізація: основні центри, економіка, соціальний та політичний устрій.
6. Культурні досягнення Мінойської та Мікенської цивілізацій.
7. Троя та Троянська війна.
8. Дорійська навала та занепад Ахейської цивілізації.

Методичні рекомендації

Приступаючи до вивчення теми, слід згадати, що історичний розвиток території Балканської Греції був перерваний вторгненням греків-ахейців, які створили Ахейську, або Мікенську цивілізацію. Доречним буде дати характеристику передкласовому суспільству на Балканах. В той же час розвиток цивілізації на о. Крит (першої європейської цивілізації) відбувався на місцевій основі. Слід враховувати, що ранньокласові суспільства та перші держави на Криті та Балканах до 50-х рр. XX століття вивчалися в основному за даними пам'яток археології та нечисленних та уривчастих, напівлегендарних повідомлень античних авторів. Тільки у 1953 р. завдяки розшифруванню М.Вентрісом та Дж. Чедвіком системи ахейської писемності (лінійне письмо В) стало можливим долучити до них і дані архівів царських палаців. Треба розібратися в особливостях організації господарського життя мікенських та мінойських царств. Взагалі при дослідженні історії Греції цього періоду слід звернути увагу на економічні та суспільні відносини, вміти порівнювати та пояснювати особливості соціально-політичного устрою мінойських та мікенських центрів.

Слід також звернути увагу на розвиток цивілізації на Кікладах та досягнення в галузі археологічного дослідження Кікладського архіпелагу (зокрема, на о. Санторин). Підсумовуючи вивчений матеріал, необхідно навести докази того, що незважаючи на всю свою своєрідність, Мікенська Греція була західним варіантом палацових цивілізацій Сходу. В них, як і на Сході, домінував державний сектор економіки.

Переходячи до вивчення Троянської війни, слід розібратися у її причинах та наслідках, згадати особливості розвитку Трої та основи її добробуту і зіставити їх із економічним розвитком Ахейських царств.

При розгляді питання про дорійську навалу та її наслідки, слід звернутися до повідомлень Фукііда (I, 2) та даних археологічних досліджень, які показують занепад ряду колись блискучих Ахейських царств.

При вивченні теми слід використовувати історичні мапи та нанести на контурні карти основні центри Мінойської та Мікенської цивілізацій.

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте та порівняйте розвиток цивілізації на Криті та на Балканах.
2. Порівняйте форми політичної влади на Криті та в ахейських царствах.
3. Проаналізуйте дані господарських записів архівів Кносу та Пілосу.
4. Розвиток цивілізації на Кікладах. Санторинська катастрофа.
5. Міфи та реалії Троянської війни.
6. Знайдіть на мапі Кносс, Като-Закро, Фест, Маллію, Мікени, Тірінф, Пілос, Афіни, Трою.
7. Поясніть, як ви розумієте термін «мінойський матриархат».
8. Порушення яких неписаних законів Агамемноном дало Ахіллові та його дружині привід покинути поле битви (за Іліадою, I)?

Основна рекомендована література:

1. Аполлодор. Мифологическая библиотека. Подг. В. Г. Борухович. Л.: Наука, 1972. 224 с.
2. Гомер. Іліада. Харків: Фоліо, 2013. 416 с.
3. Гомер. Одиссея. Харків: Фоліо, 2001. 547 с.
4. Фукидид. История. I.2. Будь-яке видання.
5. Андреев Ю. В. Об историзме гомеровского эпоса. *Вестник древней истории*. 1984. № 4. С. 3–11.
6. Андреев Ю. В. Цари и царская власть в поэмах Гомера. *Проблемы отечественной и всеобщей истории*. 1976. Вып. 3. С. 126–139.
7. Андреев Ю.В. Поэзия мифа и проза истории. Л.: Лениздат, 1990. 223 с.
8. Андреев Ю. В. «Минойский матриархат» (Социальные роли мужчины и женщины в общественной жизни минойского Крита). *Вестник Древней Истории*. 1992. № 2. С.3 – 14.
9. Блаватская Т.В. Греческое общество второго тысячелетия до н.э. и его культура. М.: Наука, 1976. 187с.
10. Бартошек А. Златообильные Микены. Антонин Бартошек; [пер. с чешск. О. П. Цыбенко]. М.: Наука, 1991. 352 с.
11. Грейвс Р. Мифы древней Греции. М.: Прогресс, 1992. 620 с
12. Златковская Т.Д. У истоков европейской культуры (Троя, Крит, Микены). М.: Изд-во АН СССР. 1961. 168 с.
13. Коулсон У. Д. Э. Новые археологические находки на Крите: Кавуси. *Вестник древней истории*. 1999. № 1. – С.205 – 212.
14. Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции. М.: Просвещение, 1975. 463с.

15. Молчанов А.А. Природные катаклизмы и стихийные бедствия в истории Эгеиды II тысячелетия до н. э. (Восприятие и реакция современников). *Вестник Древней Истории*. 1996. №1. С. 61 – 69.

16. Тахо-Годи А. А. Греческая мифология. М.: Искусство, 1989. 304 с.

Тема 4. Греція в XI - IX ст. до н. е.

Гомерівська Греція. Гомер та гомерівське питання. «Іліада» та «Одіссея» як джерела періоду «темних віків» та їх особливості. Археологічні джерела гомерівського періоду. Економіка гомерівського часу: сільське господарство, ремесла та торгівля. Соціальний устрій гомерівського суспільства. Протополіс – гомерівський поліс. Особливості розвитку рабства. Політичний устрій Греції у XI – IX ст. до н. е. Значення гомерівського періоду для подальшого розвитку Греції.

План семінарського заняття

Греція в XI - IX ст. до н.е. (2 год.).

1. Гомер та «Гомерівське питання».
2. «Одіссея» та «Іліада» як історичні джерела.
3. Господарський уклад Греції XI – IX ст. до н. е.
 - а) розвиток землеробства та скотарства;
 - б) розвиток ремесл;
 - в) розвиток торгівлі.
4. Соціальний устрій суспільства. Рабство, джерела рабства.
5. Політична організація Греції у XI – IX ст. до н. е.

Методичні рекомендації

Підготовка до даного заняття заснована на аналізі поем Гомера «Іліада» та «Одіссея». Необхідно уважно ознайомитись із текстами поем та за окремими питаннями виписати з них цитати з для коментарів та підтвердження викладеної точки зору. Характеристика поем як історичного джерела потребує аналізу історії гомерівського питання та особливостей джерелознавчого аналізу творів Гомера.

Поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея» – надзвичайно важливе джерело з історії Стародавньої Греції допольного періоду в яких знайшли відображення історичні процеси двох хронологічних періодів – ахейського часу та гомерівського періоду (XI – IX ст. до н.е.). Характеризуючи поеми Гомера, не можна не враховувати проблему їх достовірності, тому пильну увагу необхідно приділити і так званому гомерівському питанню, тобто історії створення, авторства й оцінки цих поем в історіографії. Вивчаючи поеми, слід врахувати наступні моменти:

1) існує декілька теорій про авторство поем («унітаріїв», «аналітиків», «першопочаткового ядра»). Питання авторства поем пов'язане із особистістю Гомера. Але так зване «гомерівське питання» охоплює значно ширше коло проблем, ніж існування самого Гомера та його авторство;

2) «Іліада» була створена, очевидно, раніше, ніж «Одіссея». Це знаходить відображення в тексті поем (зокрема, в «Одіссеї» залізо згадується частіше, ніж в «Іліаді»);

3) в поемах змішані різночасові елементи. Сюжетна розповідь поем належить до мікенської епохи (XIII ст. до н. е.), окремі описи (наприклад, міст і палаців, побутових речей) відбивають ранній – крито-мікенський період (XVI-XIV ст. до н. е.) історії Греції. Ряд історичних процесів, що знайшли відображення у поемах, повинні бути віднесені до періоду після дорійського завоювання.

В ході вивчення теми слід законспектувати відповідні рідки з поем Гомера, в яких подано характеристику розвитку сільського господарства, ремесел, торгівлі, рабства; соціальних відносин та політичного устрою. Зверніть увагу на характеристику протополіса та оцініть значення гомерівського періоду для подальшої історії Греції.

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте «Іліаду» та «Одіссею» як історичні джерела. Що таке «Список кораблів»?
2. Охарактеризуйте протополіс гомерівської епохи.
3. Що таке «військова демократія»?
4. Охарактеризуйте рабство гомерівської епохи
5. Чим відрізняється соціальний статус історичного басилея, сучасника Гомера (Іліада XVIII, 541-584 та ін.), від соціального статусу епічного владики Мікен (Іліада IX, 265-299)? У чому причина, на вашу думку, таких невідповідностей у Гомера?
6. На які пережитки родового ладу вказують опис будинку Пріама і розповідь вихователя Ахілла Фенікса про свою молодість? (Іліада VI, 242-252; IX, 445-485)
7. Які висновки можна зробити про рівень економічного розвитку Греції IX-VIII ст. до н. е. з тієї характеристики, яку Ахілл дає брилі самородного заліза? (Іліада XXIII, 826-835)
8. Чи можна, виходячи зі сцен народних зборів в «Іліаді» і «Одіссеї», говорити про те, що народні збори підпорядковувалося волі однієї особи і чому? (Іліада II, 50-269; Одіссея II, 1-256).

Основна рекомендована література:

1. Гомер. Іліада. Харків: Фоліо, 2013. 416 с.
2. Гомер. Одіссея. Харків: Фоліо, 2001. 547 с.
3. Андреев Ю.В. Политическая география гомеровской Греции. *Древний Восток и античный мир*. М.: Изд-во Москов. ун-та, 1980. С.128 – 152.
4. Андреев Ю.В. Об историзме гомеровского эпоса. *Вестник Древней Истории*. 1984. № 4. С. 3 – 11.
5. Андреев Ю. В. Раннегреческий полис (гомеровский период). Л.: ЛГУ, 1976. 141 с.

6. Балух В.О., Макар Ю.Л. Історія Стародавньої Греції. Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 53 – 72.
7. Балух В.О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т.1. Стародавня Греція. Чернівці: Наші книги, 2007. С. 63 – 85.
8. Блаватская Т.В. Греческое общество второго тысячелетия до н.э. и его культура. М.: Наука, 1976. 187с.
9. Ленцман Я.А. Рабство в микенской и гомеровской Греции. М.: Издательство: АН СССР, 1963. 311с.
10. Полякова Г.Ф. От микенских дворцов к полису. В: Античная Греция Т.1. М.: Наука, 1983. С. 89-127.

Тема 5. Греція в VIII – IV ст. до н. е. Афіни та Спарта.

Соціально-економічний розвиток Греції у VIII – IV ст. до н. е. Розвиток сільського господарства. Ремесла та торгівля. Розвиток міст. Соціально-політичний розвиток Греції у VIII – IV ст. до н.е. Ранньогрецька тиранія. Велика Грецька колонізація. Передумови, причини та основні напрямки колонізації в у VIII – VI ст. до н.е. Колонізація Понту Евксинського. Античний світ Північного Причорномор'я. Наслідки та значення колонізації. Стародавня Аттика. Утворення Афінської держави. Характеристика джерел. Боротьба за писані закони у VII ст. до н. е. Законодавства Драконта, Солона та Клісфена. Тиранія Пісістрата та Пісістратидів. Стародавня Спарта: особливості утворення, соціально-економічний лад. Політичний устрій Спартанської держави. Зовнішня політика Спарти.

План семінарського заняття

Греція в VIII – IV ст. до н. е. Афіни та Спарта (6 год.)

1. Економічний розвиток Греції у VIII – IV ст. до н. е.: сільське господарство, ремесла та торгівля. Розвиток міст.
2. Ранньогрецька тиранія.
3. Передумови та причини Великої грецької колонізації.
4. Характеристика основних напрямків колонізації.
5. Заснування колоній. Типи колоній.
4. Колонізація Північного Причорномор'я. Грецькі колонії на території України.
6. Наслідки та значення колонізаційного руху.
7. Джерела з історії Афін. Афіни мікенського часу.
8. Суспільство Аттики VII–VI ст. до н. е. Кілонова змова. Законодавство Драконта.
9. Реформаційна діяльність архонта Солона та її значення: а) перетворення в економічній галузі; б) тимократична реформа: в) реорганізація політичного устрою Афін.
10. Тиранія Пісістрата і Пісістратидів.
11. Реформи Клісфена. Остракізм та його значення для розвитку демократичної держави.

12. Особливості утворення Лакедемонської держави. Лікурґ. Ретри Лікурґа.
13. Розвиток економіки Спарти у VIII-VI ст. до н. е.:
 - а) аграрні відносини;
 - б) ремесла та торгівля.
14. Структура суспільства: спартіати, ілоти, періеки. Община «рівних».
15. Державний лад Спарти.
16. Зовнішня політика Спарти. Утворення Пелопоннеського союзу.

Методичні рекомендації.

Вивчення теми необхідно почати із з'ясування сутності давньогрецького поліса та його співвідношення з сільською громадою. Далі слід ознайомитися з найбільш характерними рисами полісного устрою: античною формою власності як економічною основою поліса; інститутом громадянства як соціально-політичною основою поліса; політичною структурою поліса в особі Народних зборів, Ради та виборних магістратів; військовою організацією та її зв'язком з Народними зборами та інститутом громадянства. Можна звернути увагу на взаємообумовленість розмірів території і чисельності населення поліса, а також на своєрідність форм контролю громадянського колективу над індивідуальною власністю громадян. Це допоможе студентам не тільки усвідомити особливості соціально-економічного і суспільно-політичного ладу Стародавніх Афін і Спарти, а й виявити, як переломлюються характерні риси полісного устрою в історії виникнення і розвитку двох найбільших давньогрецьких полісів, діаметрально протилежних за своїм державним устроєм. Для кращого засвоєння матеріалу студентам рекомендується спочатку вивчити навчальну літературу, докладно проштудіювати розділи, що стосуються обставин виникнення Афін і Спарти.

Надалі слід акцентувати увагу на інноваціях в усіх сферах економічного життя давньогрецького суспільства – сільського господарства, ремесел та торгівлі. Слід розуміти специфіку розвитку окремих полісів – аграрних та торгово-ремісничих. Також важливо вивчити мапу Середземномор'я, знати напрямки грецької колонізації та місця розташування перших колоній і зв'язувати їх із теоріями колонізаційного процесу. Для цього, окрім вивчення відповідної літератури, рекомендується нанести на контурні карти основні колонії Середземномор'я та Причорномор'я та вказати напрямки колонізаційного руху.

Діяльність реформаторів та законодавців в Афінах та Спарті слід розглядати в контексті особливостей утворення та розвитку цих полісів та укріплення державного ладу. Слід звертати увагу на значення економічних та соціальних реформ в Афінах – для перетворень та ліквідації родових відносин, та в Спарті – для збереження існуючого ладу.

Вивчення генезису держави в Афінах дає змогу простежити процес виникнення найбільш розвинутої форми рабовласницького міста-держави (поліса) – демократичної республіки. Джерела необхідно аналізувати,

враховуючи політичні погляди античних істориків (Плутарха, Аристотеля, Фукідіда та ін.). Основним джерелом з історії Афінської держави є «Афінська політія» Аристотеля. Слід пам'ятати, що її автор був прибічником поміркованої республіки, «політії» за його термінологією, і в творі досить чітко простежуються антидемократичні тенденції.

Вивчаючи суспільний лад Аттики, слід звернути увагу на масове розорення аттичного селянства, яке потрапило у торгову кабалу до евпатридів – великих землевласників (див. Аристотель. Афінська політія, II, 21). В їх руках у VII – VI ст. до н. е. знаходились влада і вони визначали політику Афін. Потрібно простежити процес поступового обмеження царської влади і заміни її виборними посадами – архонтами. Зверніть увагу, як поступово колегія архонтів і ареопаг стають основними знаряддями політичного панування аристократії (див. Аристотель. Афінська політія, II, 3 – 6).

Важливо правильно з'ясувати причини крайнього загострення соціальних протиріч в останній чверті VI ст. до н. е. Змову Кілона слід розглядати як невдалу спробу встановити тиранію. Велике історичне значення мали реформи Клісфена, але слід зіпнути увагу на те, що він не проводив економічних реформ. Основним нововведенням Клісфена стала адміністративно-територіальна реформа. По суті, реформи Клісфена ліквідували залишки родового ладу в Аттиці та остаточно сприяли появі ладу, названого демократичним.

Характеризуючи джерела з історії Стародавньої Спарти, слід мати на увазі їх тенденційність, нечисленність і фрагментарність. Специфіка Спарти зумовила відсутність історичних творів, написаних самими спартанцями; документального матеріалу також не збереглося. Слід показати, що джерела, створені жителями інших грецьких держав, мізерні і ненадійні. Ставлення античних авторів (Фуکیدід, Ксенофонт, Ісократ) до Спарти визначалося їх політичними поглядами.

Вивчаючи історію Спарти, насамперед необхідно звернути увагу на дорійське завоювання Пелопоннесу, взаємодію дорійського та ахейського елементів на території Лаконіки та погляди на походження дуальної царської влади. Треба проаналізувати економічний, соціальний та культурний розвиток Спарти до реформ Лікурга та порівняти їх зі станом після прийняття Лікургових ретр. Слід акцентувати увагу на архаїзації суспільства та дати оцінку причинам та наслідкам цього феномену. Розглядаючи питання про політичний устрій Спарти слід розібратися в сутності та функціях кожного органу влади та з'ясувати їх реальні владні повноваження.

Вивчаючи розвиток спартанського поліса, особливу увагу слід приділити експансіоністській політиці Спарти, спрямованій на завоювання Мессенії. Необхідно усвідомити, що Мессенські війни стали результатом внутрішніх протиріч, які були характерні для дорійського суспільства VIII – VII ст. до н. е. Саме тому боротьбу Спарти за оволодіння Мессенією потрібно

розглядати у зв'язку з особливостями її соціально-економічного і політичного розвитку.

У зв'язку з тим, що у навчальній і почасти у науковій літературі недостатньо уваги приділяється економічному розвитку Спарти VIII середини VI ст. до н. е., цьому розділу теми необхідно приділити особливу увагу.

Важливо відзначити, що в економічному відношенні Спарта спочатку мало в чому поступалася іншим давньогрецьким полісам. Для кращого розуміння цього треба використовувати дані археологічних розкопок, які спростовують усталену точку зору про те, що Спарта була в той період часу відсталою державою, жителі якої були ізольовані від інших грецьких держав і майже не розвивали власні ремесла та культуру. Виявлені вироби із золота, бурштину, слонової кістки і розписної кераміки говорять про інтенсивне життя дорійців, їх майнову та соціальну диференціацію. В той же час у письмових джерелах про це немає ніякої інформації. Студенти повинні вміти пояснювати як причини даного явища, так і наслідки, що випливають з нього.

Надалі необхідно з'ясувати причини і сутність економічного занепаду Спарти, який розпочався приблизно із середини VI ст. до н. е. Необхідно також пояснити, чому спартанське суспільство замкнулося в собі, відгородилося від іншого грецького світу і Спарта поступово перетворилася на мілітаризовану державу, оплот усіх олігархічних сил в Греції.

Студенти повинні розібратися в тому, що Афіни та Спарта – два протилежних за соціально-політичним устроєм та економічним розвитком поліси. Вони є яскравими прикладами різних шляхів розвитку полісу – демократичного та олігархічного. Спарта та Афіни, претендуючи на гегемонію в Греції, фактично визначали історичні долі розвитку Балканської Греції і тому потребують детального розгляду.

Контрольні питання:

1. Синоїкізм Тесея, формування афінського народу.
2. Діяльність Лікурга та її значення для історичного розвитку Спарти.
3. Порівняйте політичний устрій Афін та Спарти.
4. Які інновації з'являються в сфері землеробства та ремесел в Греції VIII-VI ст. до н. е.?
5. Назвіть представників тиранічних режимів правління. Чиє правління характеризують як тиранію «помірного типу»?
6. Порівняйте законодавства Драконта та Солона. Що таке «сісахвія»?
7. Розкажіть, як проходила процедура остракізму.
8. За яких обставин, відповідно до закону Драконта про вбивство, вбивця міг бути убитий безкарно, і, навпаки, в якому випадку, це вважалося злочином?

9. Чи завжди Народ стверджував законопроекти, запропоновані Радою в Афінах? Чи міг Народ приймати закони самостійно або вносити корективи в пропозиції Ради? Наведіть приклади.

10. Прокоментуйте висловлювання Р. Ю. Віппера «Якби не було Великої грецької колонізації, Греція не мала б історії».

11. Позначте на карті основні напрямки колонізаційного руху греків, колонії Пітекусса, Аль-Міга, Тарент, Массалія, Візантій, Сінопа, Херсонес Таврійський, Тіра, Ніконій, Ольвія, Істрія, Пантикапей, Мірмекій, Фанагорія.

12. Чому писемних джерел з історії Спарти збереглося менше, ніж з історії Афінівського полісу?

13. Проаналізуйте соціальний устрій Спарти. Чому, за висловом Ксенофонта «ілоти бажали з'їсти спартанців разом зі шкірою та волоссям»?

14. Чому Спарта обрала мілітаристський шлях розвитку держави?

Основна рекомендована література:

1. Аристотель. Политика. Афинская полития. Аристотель; [пер. с древнегреч. С.А. Жебелева, С.И. Радцига]. М.: Наука, 1997. 228с.

2. Аристотель. Політика /Перекл. М. Кислюка. К.:Основи, 2000. 239 с.

3. Геродот. Історія. Будь-яке видання. Кн. IV, 147 – 156.

4. Ксенофонт. Лакедемонская полития. Ксенофонт [Пер. с древнегреч. Л. Г. Печатновой]. СПб.: Гуманитарная Академия, 2014. 224 с.

5. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Т.1. М., 1961 (Біографії Солона та Лікурга). Режим доступу: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/P/PLUTARH/_Plutarh.html#005

6. Фукидід. История. Будь-яке видання. Кн. II, 15 – 16.

7. Агбунов М.В. Античная география Северного Причерноморья. М.: Наука, 1992. 236 с.

8. Балух В.О., Макар Ю.І. Історія Стародавньої Греції. - Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 104 – 156.

9. Балух В.О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. – Т.1. Стародавня Греція. – Чернівці: Наші книги, 2007. С. 144 – 212.

10. Андреев Ю.В. Спарта как тип полиса. В.: Античная Греция. Т.1. М., 1983. С. 194 – 216.

11. Андреев Ю. В. Архаическая Спарта: культура и политика. *Вестник Древней Истории*. 1987. № 4.

12. Грейс Э. Характер драконтовского закона *Вестник Древней Истории*. 2016. № 3

13. Дьяконов И.М. Рабы, илоты и крепостные в ранней древности. *Вестник Древней Истории*. 1973. №4. С. 3–29.

14. Карпюк С. Г. Роль толпы в политической жизни архаической и классической Греции. *Вестник Древней Истории*. 2000. № 3. С.3 – 15.

15. Кошеленко Г. А. Древнегреческий полис. В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. В 2 т. Т.1. М.:Наука, 1983. С.9 – 36.

16. Лапин В.В. Греческая колонизация Северного Причерноморья. (Критический очерк отечественных теорий колонизации). К.: Наукова думка, 1966. 118 с.
17. Пальцева Л.А. Из истории архаической Греции: Мегары и мегарские колонии СПб.: Изд-во С.-Пб. Университета, 1999. 302 с. // Режим доступа: http://centant.spbu.ru/centrum/publik/paltzeva/pal_0100.htm
18. Печатнова Л. Г.Формирование спартанского государства (VIII-VI вв. до н. э.). Учебное пособие. Режим доступа: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/public01.htm>
19. Печатнова Л. П. История Спарты (период архаики и классики). СПб.: Гуманитарная Академия, 2001. 510 с.
20. Скржинская М.В. Устная традиция о Писистрате. *Вестник Древней Истории*. 1969. №4. С. 83 – 95.
21. Строгоцкий В.М. Клисфен и Алкмеониды. *Вестник Древней Истории*. 1972. №2. С. 99-106.
22. Строгоцкий В.М. Истоки конфликта эфората и царской власти в Спарте В: Античный полис. Л. Изд-во ЛГУ, 1979. С. 42 – 57.
23. Строгоцкий В.М. Некоторые особенности внутривполитической борьбы в Спарте в конце VI – начале V в. до н. э. – Клеомен и Демарат. *Вестник древней истории*. 1982 №3. С.38– 57.
24. Суриков И. Е. Остракизм в Афинах. М.: Языки славянских культур, 2006. 640 с.
25. Суриков И.Б. Где были помещены законы Солона? *Вестник Древней Истории*. 2016. № 4. С.888 – 901.
26. Фролов Э.Д. Рождение греческого полиса. Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. 232 с.

Тема 6. Греко-перські війни. Пелопоннеська війна.

Греко-перські війни. Причини греко-перських війн, їх періодизація. Скіфський похід Дарія I. Іонійське повстання. Перші походи персів на Грецію. Похід Ксеркса. Делоська симахія. Афіни у 70 рр. V ст. до н. е. Ефіальт та Перікл. Розквіт демократії в Афінах. Єгипетська експедиція і закінчення греко-перських війн. Господарство Греції в V – IV ст. до н. е.: загальні особливості розвитку економіки. Ремісничче виробництво. Сільське господарство. Грецький поліс. Торгівля, фінанси, грошовий обіг. Пелопоннеська війна. Причини війни, джерела. Передумови та початок війни. Архідамова війна. Нікіев мир. Алківіад і Сицилійська експедиція. Олігархічний переворот 411 року до н.е. Останні роки війни. Поразка Афін. «Тиранія тридцяти».

План семінарського заняття

Греко-перські війни. Пелопоннеська війна (4 год.).

1. Причини греко-перських війн, їх періодизація.
2. Скіфський похід Дарія I Гістапа.
3. Іонійське повстання.

4. Перші походи персів на Балкани.
5. Похід Ксеркса.
6. Утворення першого Афінського морського союзу.
7. Єгипетська експедиція і закінчення греко-перських війн.
8. Розквіт демократії в Афінах. Ефіальт та Перикл.
9. Причини Пелопоннеської війни. Співвідношення сил та плани воюючих сторін.
10. Початок та перший період війни. Характер війни та результат воєнних дій.
11. Алківіад та Сіцилійська експедиція. Декелейська війна.
12. Олігархічний переворот в Афінах 411 р. до н. е.
13. Закінчення війни. Причини поразки Афін. Наслідки війни для Афін та Еллади в цілому.

Методичні рекомендації.

Аналізуючи джерела та рекомендовану літературу, потрібно охарактеризувати політичну боротьбу в Афінах у період греко-перських війн, з'ясувати причини та передумови, які сприяли зростанню політичної активності демократичних сил та їхній перевазі над аристократами у V ст. до н. е.

При підготовці даної теми обов'язковим є ознайомлення з працею Геродота «Історія» та іншими джерелами, зокрема твором Плутарха (греко-перські війни) та творами Фукідіда та Ксенофонта (Пелопоннеська війна).

Зверніть увагу на періодизацію греко-перських війн, їх причини та наслідки. Слід з'ясувати передумови війн, значення скіфського походу Дарія I для початку війн та розуміти, чому війни були загрозою для полісного устрою та основ політичного буття греків. Розбираючи події першого періоду війн слід розуміти, якими були політичне становище в Афінах (боротьба Аристіда та Фемістокла) та особливості зовнішньої політики грецьких полісів взагалі. Розбираючи окремі військові кампанії, не слід вдаватися до дрібних деталей, але треба розуміти тактику та стратегію воюючих сторін (дипломатична підготовка Дарія I та Ксеркса, відмова грецьких полісів допомогти іонійським грекам та відмова від участі у збройному опорі персам на території Греції більшості полісів, зрадництво Гіппія, тактика Мільтіада та Фемістокла). Також слід звернути увагу на соціально-політичні наслідки будівництва афінського флоту, факти мужності греків у визвольній боротьбі проти навали персів під час походу Ксеркса та значення перемог греків при Марафоні, Саламіні та Платеях. Важливо правильно оцінювати позицію Афін та Спарти з питання подальшого ходу війн після походу Ксеркса та внутрішньополітичну ситуацію в цих полісах. Особливо слід підкреслити роль Делоської сіммахії та подальше перетворення її у Афінський морський союз. Слід зупинитися на принципах організації союзу та засобах тиску на союзників з боку Афін. Треба знати основні напрямки військових дій на останньому етапі війн, вміти пояснювати причини невдач греків та умови

підписання Каллієва миру у 449 р. до н. е. Сформулюйте причини перемоги греків та її значення.

Враховуючи, що вивченню греко-перських війн програмою шкільної освіти приділяється значна увага, підберіть матеріал джерел, який ви зможете використовувати при проведенні уроків в ході педагогічної практики та подальшій професійній діяльності.

Вивчаючи тему Пелопоннеської війни, треба розібратися у політичних поглядах Фукідида та Ксенофонта та виявити тенденційність повідомлень джерел. Зверніть увагу, що в історіографії можна зустріти розбіжності в трактуванні окремих подій і конкретних проблем історії Пелопоннеської війни: наприклад, різні вирішення проблеми ініціатора війни або проблеми характеру війни (С.І. Ковальов: Афіни – нападаюча сторона, а Спарта – захищається; А. Г. Бокщанин, Е. Д. Фролов, М. С. Корзун: війна носила агресивний характер як з боку Спарти, так і з боку Афін). Відрізняються в історіографії і трактування ряду інших моментів, зокрема, є різні визначення політичної влади Алквіада (Я. А. Ленцман, С. Я. Лур'є: Алквіад прагнув 12 до створення територіальної монархії; Е. Д. Фролов: Алквіад – провісник тиранії, а не елліністичної монархії).

Аналізуючи причини війни, згадайте, які союзи грецьких полісів протистояли один одному та коли вони виникли. Зверніть увагу, що дослідники вбачають причини війни і у відмінностях політичної організації Афін і Спарти, а деякі відзначають погіршення авторитету Перикла та його прибічників. Викладіть розстановку сил напередодні війни, охарактеризуйте внутрішньополітичну ситуацію в Афінах, початок Архідамової війни, заняття афінянами о. Сфактерії, похід Брасида, встановлення Нікієва миру у 421 р. до н. е. та його умови.

Висвітліть події Сицилійської експедиції і її результати, олігархічний переворот в Афінах 411 р. до н. е. та відновлення демократії в 410 р. до н. е., ураження спартанського флоту в битві при Аргинуських островах (406 р. до н. е.), блокаду Афін та здачу міста. Розглядаючи причини поразки Афін, зверніть увагу на перську допомогу Спарті, слабкість Афінського морського союзу, недоліки афінського плану ведення війни, авантюризм окремих політичних діячів, тобто, на поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. При підведенні підсумків війни, зверніть увагу на повну поразку Афін у боротьбі за гегемонію в Греції та те, що вона знищила рівновагу між Афінським морським союзом та Пелопоннеською лігою, стимулювала розклад громадянського колективу та ті процеси, які врешті-решт призвели до кризи полісної системи.

Аналізуючи причини поразки Афін, зверніть увагу на допомогу Персії Спарті, слабкість Афінського морського союзу, недоліки афінян у плані ведення війни та авантюризм окремих політичних діячів.

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте становище Греції та Персії напередодні війн. Назвіть причини греко-перських війн.
2. Дайте оцінку скіфському походу Дарія I Гістапа.
3. Охарактеризуйте Афінівський військовий флот та значення для історії Афін морської програми Фемістокла.
4. Назвіть воєначальників греків та персів періоду греко-перських війн.
5. Покажіть на мапі маршрути пересування персів та місця основних битв першого та другого періодів війн.
6. Назвіть причини та приводи Пелопоннеської війни.
7. Назвіть дати Малої Пелопоннеської війни та Пелопоннеської війни.
8. Якими були підсумки та наслідки Пелопоннеської війни?
9. Знайдіть на мапі Афіни, Декелею, Сицилію.
10. Яку клятву повинні були приносити афінянам громадяни Халкіді в 446 р. до н. е.? Чим ця клятва відрізнялася від тієї, яку давали афінянам громадяни Еріфр у 460-і рр. до н. е.? Чим викликана ця різниця?
11. Чи склалася в античній історіографії єдина концепція Пелопоннеської війни?
12. Хто із представників античної історіографії найбільш повно та об'єктивно відображає події війни і які автори вважали Перикла винуватцем у розв'язанні воєнних дій?
13. У чому полягав головний політичний антагонізм в Греції?
14. Якими чинниками була зумовлена активна зовнішня політика Афін?
15. Чи була поразка Афін у Пелопоннеській війні закономірною та неминучою?

Основна рекомендована література:

1. Геродот. История. Кн. V – IX. Геродот; [пер. с древнегреч. Г. А. Стратановского]. М., 1993 (або видання 1999, 2001 років). С. 239 – 456.
2. Корнелий Непот. О знаменитых иноземных полководцах. (Биографии Мильтиада, Фемистокла, Аристида, Павсания, Кимона). Непот Корнелий; [пер. с лат. Н. Н. Трухиной]. М.: Изд-во МГУ, 1992. С. 3 – 28. Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1479000200>.
3. Ксенофонт. Греческая история. I – VII: [пер. с древнегреч. С. Я. Лурье]. СПб.: Алетея, 1993 (1997). С. 1 – 210.
4. Плутарх. Алкивиад. Плутарх; [Плутарх; пер. с древнегреч. С. Я. Маркиша]. В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2 т. М.: Наука, 1994. Т. 1. С. 243 – 271.
5. Плутарх. Лисандр. Плутарх; [пер. с древнегреч. М. Сергеев]. В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2 т. М.: Наука, 1994. Т. 1. С. 485 – 504.

6. Плутарх. Кимон. Плутарх; [пер. с древнегреч. В. В. Петуховой]. В: Плутарх. Избранные жизнеописания. М.: Правда, 1987. Т. 1. С. 83 – 106.
7. Плутарх. Перикл [пер. с древнегреч. С. Соболевского]. В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2 т. М.: Наука, 1994. Т. 1. С. 176–201.
8. Плутарх. Фемистокл: [пер. с древнегреч. С. И. Соболевского]. В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2 т. М.: Наука, 1994. Т. 1. С. 132 – 150
9. Фукидид. История. I – VIII. [пер. с древнегреч. Г. А. Стратановского]. М.: Ладомир, 1993. С. 5 – 400.
10. Эсхил. Персы. Эсхил; [пер. с древнегреч. В. Иванова]. В: Эсхил. Трагедии. М.: Наука, 1989. С. 16 – 50.
11. Глускина Л.М. Греко-персидские войны // История древнего мира: В 3 т. / Под ред. И.М. Дьяконова, В.Д. Нероновой, И.С. Свенцицкой. 3-е изд. М.: Наука, 1989. Т. 2. С. 146 – 167.
12. Гущин В.Р. Архидам и начало Пелопоннесской войны. Исседон. *Альманах по древней истории и культуре*. Т. 1. Екатеринбург, 2002. С. 53 – 62.
13. Коннолли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. М. Эксмо-Пресс, 2000. С. 36 – 49.
14. Латышев В. В. Очерк греческих древностей. Государственные и военные древности (Раздел IV. Гл. 28. 2. Первый Афинский союз). СПб.: Алетея, 1997. С. 301 – 305.
15. Строгеецкий В. М. Античная традиция о причинах Пелопоннесской войны и отношение к ней в современной западноевропейской историографии. *Вестник Древней Истории*. 1984. № 4. С. 114 – 123.
16. Строгеецкий В. М. Полис и империя в классической Греции : учебное пособие / В.М. Строгеецкий. М.; Берлин: Директ-Медиа, 2014. 245 с.
17. Строгеецкий В. М. О трансформации Делосской симмахии в Афинский морской союз. *Проблемы истории государства и идеологии античности и раннего средневековья*. Барнаул, 1988. С. 20–29.
18. Строгеецкий В. М. Афины и Спарта: Борьба за гегемонию в Греции в V в. до н. э. (478–431 гг.). СПб.: СПбУ, 2008. 291 с.
19. Фролов Э.Д. Пелопоннесская война. В: История древнего мира: В 3 т./ Под ред. И.М. Дьяконова, В.Д. Нероновой, И.С. Свенцицкой. 3-е изд. М.: Наука, 1989 Т. 2 С. 198 – 217.

Змістовий модуль 3. Греція в першій половині IV – II ст. до н. е.

Тема 7. Криза давньогрецького полісу. Підвищення Македонії.

Соціально-економічне становище Греції після Пелопоннеської війни. Відновлення демократії в Афінах. Спартанська гегемонія. Війна в Персії. Піднесення Фів. Другий Афінський морський союз. Наростання кризових явищ. Підвищення Македонії за правління Філіпа II (359 – 336 рр. до н. е.).

Боротьба Філіппа II за встановлення гегемонії Македонії в Греції. Македонська та антимакедонська партії в Афінах. Діяльність Демосфена. Битва при Херонеї і Коринфський конгрес. Велика Греція та Причорномор'я. Велика Греція. Положення грецьких міст Південної Італії. Грецький світ Причорномор'я. Культура Греції класичного періоду. Особливості грецької релігії та свят. Олімпійські ігри. Грецький театр та література. Архітектура та мистецтво. Філософія.

План семінарського заняття

Криза давньогрецького полісу. Підвищення Македонії (4 год.)

1. Соціально-політичне становище Греції після Пелопоннеської війни.
2. Відновлення демократії в Афінах.
3. Спартанська гегемонія. Війна в Персії.
4. Піднесення Фів.
5. Другий Афінський морський союз.
6. Природні умови, територія та населення Македонії.
7. Соціально-економічний і політичний лад в V – першій половині IV ст. до н. е.
8. Приход до влади Філіппа II і його реформи.
9. Союзницька війна і розпад II Афінського морського союзу.
10. Утворення македонської та антимакедонської партій в Афінах.
11. Битва при Херонеї та Коринфський конгрес.

Методичні рекомендації

Основним завданням семінарського заняття є вивчення соціально-економічних змін у Греції, спричинених кризою давньогрецького полісу. При роботі над темою слід чітко розібратись у питаннях кризи грецького поліса IV до н. е. і не плутати його з кризою рабовласницької системи взагалі. Слід звернути увагу на повідомлення джерел – промови ораторів (Демосфена, Есхіла, Ісократ, Лісія), твори істориків та філософів (Ксенофонта, Плутарха, Аристотеля), дані епіграфіки, які дають можливість студентам глибше проаналізувати соціально-економічні зміни в Греції першої половини IV ст. до н. е.

Вивчення теми потрібно почати з розгляду економічних наслідків війни, як для Афін (масове розорення та обезземелення античного селянства, спекуляція землею – див. Ксенофонт. Домострой, XX, 22 – 29; Лісій. Промови, VII, 4 – 9; Демосфен. Промови, XXVII, 4 – 5, 11; Аристофан. Багатство, 500 – 519), так і для Спарти (порушенні економічної рівності серед спартіатів, посилення майнового розшарування – див. Плутарх, Лісандр, 17).

Необхідно звернути увагу і на розвиток торгівлі та лихварства. Значну роль у IV ст. до н.е. починають відігравати банкірські операції. Аналізуючи джерела, слід звернути увагу на те, що, грецькі лихварі субсидували тільки торгові операції (див. Демосфен. Промови III, 29 – 40), не вкладаючи гроші у розвиток ремесел.

Ріст великого землеволодіння, збільшення кількості рабів і одночасне погіршення становища народу привели до загострення соціальних протиріч,

сприяли посиленню класової боротьби в грецьких полісах. Аристократи прагнули вирішувати внутрішні протиріччя за рахунок нових земель, збільшення кількості рабів та завоювань. Великі власники виступають за встановлення диктатури, оскільки демократичний старого поліса вже не давав їм потрібного захисту від виступів рабів та бідноти. Програма цих угруповань найбільш чітко викладена у промові Ісократ (див. Філіпп, 1-155).

Наприкінці заняття на основі вивченого матеріалу необхідно дати, узагальнюючу характеристику становища Греції в першій половині IV ст. до н. е., відзначити особливості її розвитку (підлив економічної, соціальної та політичної бази полісного ладу).

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте соціально-політичне становище Греції після Пелопоннеської війни.
2. Яким був розвиток Македонії до приходу до влади Філіппа II?
3. Перелічіть та охарактеризуйте основні реформи Філіппа II.
4. Якими були принципи побудови македонської армії?
5. Що таке «Священна війна» в історії Стародавньої Греції?
6. Дійте характеристику про македонському та анти македонському угрупованням в Афінах.
7. Коли відбулася битва при Херонейх? Якими були її наслідки?
8. Розкрийте основні риси грецької релігії та культури класичного періоду.

Основна рекомендована література:

1. Демосфен. Речи. Демосфен; [пер. с древнегреч. С. И. Радцига]. М.: Бизнеском, 1995. 292 с.
2. Исократ. Речи. Исократ; [пер. с древнегреч. К. М. Колобовой]. *Вестник Древней Истории*. 1965. № 3. С.211 – 236; 1969. № 1. С.245 – 258.
3. Лисий. Речи. Лисий; [пер. с древнегреч. С. И. Соболевского]. М.: Ладомир. 1994. 384 с.
4. Античная Греция: Кризис полиса / Под. ред. Голубцовой Е.С. М.: Наука, 1983. Т.2. 383 с.
5. Балух В. О., Макар Ю. І. Історія Стародавньої Греції. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 191 – 252.
6. Балух В.О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. – Т.1. Стародавня Греція. Чернівці: Наші книги, 2007. С. 250 – 276.
7. Глускина Л.М. О некоторых аспектах кредитно-денежных отношений в Аттике IV в. до н. э. *Вестник Древней Истории*. 1970. № 3. С.17 – 43.
8. Маринович Л.П. Греческое наемничество IV в. до н.э. и кризис полиса. М.: Наука, 1975. 274 с.
9. Печатнова Л. Г. Заговор Кинадона. *Вестник Древней Истории*. 1984. № 2. С.133 – 140.
10. Строгеецкий В.М. Полис и империя в классической Греции. Нижний Новгород, 1991. 256 с.

11. Холод М. М. Тень Херонейского льва: утверждение македонского господства в Греции в 338 г. до н.э. *Проблемы античной истории*. СПб: СПбУ, 2003. С.185 – 218.

Тема 8. Східний похід Олександра Македонського. Епоха еллінізму.

Похід Олександра Великого на Персію. Військово-політична підготовка до походу. Завоювання Малої Азії, Сирії та Єгипту. Гавгамели. Захоплення Вавилону та Суз. Зміни у політиці Олександра та протиріччя в армії. Індійський похід та повернення у Вавилон. Світова держава Олександра. Історичне значення Східного походу. Розпад світової держави Олександра Македонського. Війни діадохів. Утворення системи елліністичних держав. Еллінізм. Періодизація епохи еллінізму. Основні досягнення еллінізму. Елліністичний Єгипет за правління Птолемеїв. Держава Селевкідів. Балканська Греція та Велика Греція в епоху еллінізму. Ахейський та Еолійський союзи. Пергам, Понт та Північне Причорномор'я в епоху еллінізму. Культура Греції елліністичного періоду Релігія, філософія, література. Містобудівництво, архітектура, скульптура. Елліністична наука. Завоювання елліністичних держав Римом.

План семінарського заняття

Східний похід Олександра Македонського. Епоха еллінізму (4 год.)

1. Військово-політична підготовка до походу.
2. Завоювання Малої Азії, Сирії та Єгипту.
3. Гавгамели. Захоплення Вавилону та Суз. Спалення Персеполю.
4. Зміни у політиці Олександра та протиріччя в його армії.
5. Індійський похід. Повернення до Вавилону.
6. Історичне значення походу Олександра Македонського.
7. Розпад світової держави Олександра Македонського та утворення системи елліністичних держав. Війни діадохів.
8. Елліністичний Єгипет.
9. Держава Селевкідів.
10. Балканська та Велика Греція в епоху еллінізму.
11. Підкорення грецьких полісів Римом.

Методичні рекомендації

Починаючи підготовку даної теми, зверніть увагу на те, кому належала сама ідея походу на Схід, і хто перший розпочав її реалізацію. Викладіть відомості джерел про особу Олександра, а також наведіть його характеристики, дані дослідниками. Розкажіть про перші військові успіхи Олександра, про придушення повстання в Греції. Наведіть цифри, що характеризують військові сили Олександра на момент початку Східного походу і структуру його армії.

Назвіть дату початку другого етапу походу. Наведіть в деталях і подробицях відомості джерел про битву при Гавгамелах. Відзначте зростання

опору Олександру на території Персиди, спалення Персеполя. Зверніть увагу на зміни у характері та поведінці Олександра та його конфлікти із македонської знаттю: страту Філоті, вбивство Пармениона, Клита, «змову пажів», опалу Каллісфена.

Оцініть доцільність вторгнення армії Олександра в індійські землі, її тактику на цій території. Наведіть приклади невдоволення в армії і труднощів повернення з походу. Опишіть події перебування Олександра в Вавилонії і обставини його смерті.

Підведіть підсумок результатів Східних походів греко-македонської армії.

Аналізуючи розпад держави Олександра, зверніть увагу на наступні моменти: спроби зберегти державу Олександра як єдине ціле та розстановка сил діадохів, антимакедонський рух Афін та їхніх союзників. Відзначте, якими були перші зіткнення діадохів. З'ясуйте подробиці походу Пердікки до Єгипту у 331 р. до н. е. та смерть цього полководця. Проаналізуйте перерозподіл посад і сатрапій та посилення відцентрових тенденцій після смерті Антипатра у 319 р. до н. е. Викладіть події боротьби Поліперхонта та Кассандра, проаналізуйте успіхи Кассандра та зростання його впливу у Греції. Зверніть увагу на союз діадохів, який вони заключили проти Антигона. Проаналізуйте причини поразки Антигона та наслідки розділу його володінь між Селевком та Лісімахом. З'ясуйте кордони елліністичних держав. Зверніть увагу на трактування терміну «еллінізм», його сутність.

При підготовці теми слід користуватися історичними мапами та нанести на контурні карти напрямки військових походів Олександра із зазначенням їх дат.

Контрольні питання:

1. Назвіть передумови Східного походу Олександра.
2. Як історики вирішують питання про формування у Олександра мети досягнення світового панування?
3. Яке становище склалося в Перській державі в другій половині IV ст. до н. е.?
4. Яким був маршрут армії Олександра? Назвіть дати основних битв.
5. Опишіть хід і результат битви при Гранику.
6. У чому проявилися особливості просування Олександра по малоазійському узбережжя Егейського моря? Які були дії Дарія III?
7. Охарактеризуйте співвідношення сил в битві при Иссе і роль цієї битви.
8. Чим закінчився Індійський похід?
9. Дайте характеристику Демосфену, Філіпу II, Олександру Македонському.
10. Хто такі діадокси? Кого з діадохів ви можете назвати? Коли і як розпочалась боротьба діадохів ?

11. На які царства розпалася імперія Олександра?
12. Дайте визначення еллінізму. Яким є його історичне значення?

Основна рекомендована література:

1. Александр Великий в легендах и исследованиях Востока и Запада. М.: Алетея, 2000. 289 с.
2. Арриан. Поход Александра. Арриан Квинт Эллий Флавий; [пер. с древнегреческого М.Е. Сергеенко]. М.- Л. АН СССР, 1962. 384 с.
3. Квинт Курций Руф. История Александра Македонского. С приложением сочинений Диодора, Юстина, Плутарха об Александре. Руф Квинт Курций; [пер. с лат. К. А. Морозовой, И. А. Мироновой, М. С. Сергеенко]. М.: МГУ, 1993. 464 с.
4. Плутарх. Александр [пер. с древнегреческого М. Ботвинника, И. Перельмута]. В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 2 т. М.: Наука, 1994. Т. 2. С. 116 – 164.
5. Бенгтсон Г. Правители эпохи эллинизма. М.: Наука, 1982. 391 с.
6. Бикерман Э. Государство Селевкидов. М.: Наука, 1985. 264 с.
7. Гафуров Б.Г., Цибукидис Д.И. Александр Македонский и Восток. М.: Наука, 1980. 456 с.
8. Коннолли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. М., 2000. С. 64 – 74.
9. Маринович Л.П. Греки и Александр Македонский. М.: Наука, 1993. 287 с.
10. Шифман И.Ш. Александр Македонский. М.: Наука, 1988. 204 с.
11. Шахермайр Ф. Александр Македонский Фриц Шахермайр; [пер. с нем. М. Н. Ботвинника и Б. Функа]. М.: Наука, 1986. 384 с.

2.2. МОДУЛЬ 2. Історія Стародавнього Риму.

Змістовий модуль 4. Історія Стародавнього Риму.

Царський період та рання Республіка.

Тема 9. Джерела та історіографія історії Стародавнього Риму. Природні умови та населення.

Характерні риси римської історії та її періодизація. Джерела римської історії. Писемні джерела: написи, офіційні документи, монети, речові пам'ятки.. Виникнення історіографії в Римі. Старші та молодші анналісти (Катон, Лівій, Плутарх, Діодор, Варрон, Цицерон), антиквари. Компілятори пізньої імператорської епохи. Пам'ятки матеріальної культури. Проблема достовірності ранньої римської історії. Історіографія римської історії. Особливості вивчення римської історії в Західній Європі та Росії в XIX та XX ст. Дослідження давньоримської історії в Україні. Природні умови Італії в давнину. Населення Апеннінського півострова у II – I тис. до н. е. Походження італійських племен. Італіки. Колонізація Італії та Сицилії греками VIII – VI ст. до н.е. Етруски. Теорії походження етрусків. Етруске суспільство та культура.

План семінарського заняття

Джерела та історіографія історії стародавнього Риму. Населення Італії в давнину (2 год.).

1. Характеристика джерел (пам'ятки матеріальної культур, писемні джерела).
2. Історіографія історії Стародавнього Риму.
3. Природні умови Стародавньої Італії та їх роль в історії Стародавнього Риму.
4. Географічне положення Риму та його значення.
5. Народи Апеннінського півострова та їх мови у II – I тис. до н. е.
6. Етруски, теорії їх походження. Соціальне-економічний лад етруського суспільства. Етруська культура і її вплив на італійські племена.

Методичні рекомендації

Опрацьовувати дану тему слід із з'ясування кола джерел з історії Стародавнього Риму. Особливу увагу слід приділити характеристиці писемних джерел – слід визначити особливості їх створення, специфіку та тенденційність окремих авторів. Треба стисло охарактеризувати основні напрями в сучасному антикознавстві: німецьку школу, французьку «соціологічну» школу, радянське та сучасне українське антикознавство.

При роботі над темою використовуйте твори античних авторів – «Римські старожитності» Діонісія Галікарнаського (I, 26–30), першу книгу (I) «Історії Риму від заснування Міста» Тіта Лівія, книги II, IV та V «Географії» Страбона (Страбон, II, 5, 27; IV, 4, 1; V, 1.1–5) та II книгу «Всесвітньої історії» Полібія (Полібій II, 14–17).

Надалі слід ознайомитись із розділами підручників стосовно природних умов та населення Стародавньої Італії. Треба знати, коли цей регіон отримав назву «Італія», як визначали її географічні кордони античні автори. Необхідно створити уявлення про особливості ландшафтів та клімату регіону, наявність водних ресурсів, природних копалин, флори та фауни. Окремо акцентувати увагу на домашніх тваринах та культурних рослинах, яких розводили та вирощували на території Стародавньої Італії. Можна порівняти природний потенціал Італії з таким Стародавньої Греції та відмітити важливість географічного фактору в історії. Також слід визначити можливість торгівлі в регіоні, в тому числі морської.

Характеризуючи населення Стародавньої Італії, слід звернути увагу на час появи там різних народів та їх локалізацію. Треба порівняти етнічну ситуацію Італії із етнічною ситуацією в Стародавній Греції.

Вже на самому початку вивчення історії Стародавнього Риму слід звернути увагу на факт достовірності античних джерел з історії Риму. Дані античних авторів не завжди точні та часто протилежні, у багатьох випадках мають ознаки тенденційного викладу подій та замовчування окремих фактів історії. Так як для винесення цієї проблеми на обговорення на окреме заняття часто не вистачає часу, на цей аспект треба звертати увагу на кожному семінарському занятті.

В ході вивчення теми необхідно вивчити відповідні мапи та заповнити контурні карти.

Контрольні питання:

1. Назвіть основні писемні джерела з історії Стародавнього Риму (старші анналісти, молодші анналісти, антиквари, сільськогосподарські автори).
2. Чи існував у Римі власний літопис?
3. Охарактеризуйте основні заняття та побут населення Апенинського півострову в давнину.
4. Якою постає Етрурія в описі античних джерел?
5. Охарактеризуйте соціально-економічний лад етрусків.
6. Пригадайте основні риси та особливості культури етрусків.

Основна рекомендована література:

1. Дионисий Галикарнасский . Римские древности в 3-х томах. Т.1. Дионисий Галикарнасский; [пер. с древнегреч. Н. Г. Майоровой]. М.: Рубежи XXI, 2005. 270 с.
2. Ливий Тит. История Рима от основания Города. Будь-яке видання, або електронний ресурс. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1364000100>
3. Полибий. Всеобщая история. II. 14–17. Будь-яке видання.
4. Страбон. География. Будь-яке видання.
5. Адкинс Л., Адкинс Р. А. Древний Рим. Лесли. Адкинс, Рой. Адкинс [пер. с англ. В. Гончарова, А. Година]. М.: Вече, 2009. 525 с.
6. Балух В. О. Історія античної цивілізації : у 3-х т. : Підручник. Т.2: Стародавній Рим. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. 848 с.
7. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці: Книги – XXI, 2005. 680 с.
8. Ковалев С. И. История Рима / под общ. ред. Э. Д. Фролова. СПб.: Полигон, 2003. 864 с.
9. Макнамара Э. Этруски. Быт, религия, культура. М.: Центрполиграф, 2006. 192 с.
10. Машкин Н. А. История Древнего Рима. М.: Высшая школа, 2006. 753 с.
11. Сидорович О. В. Анналисты и антиквары: римская историография конца III – I вв. до н. э. М.: РГГУ 2005. 289 с.

Тема 10. Виникнення Риму. Царська епоха.

Виникнення Риму. Дані археології та міфології про виникнення Риму. Перші поселення в Лації. Заселення Палатина. Протолатини та протосабіни. Сім царів Риму. Історичність Ромула. Проблема «етруської династії» в Римі. Історичні реалії утворення Риму та римської громадянської общини. Царська епоха історії Риму. Римська община в царський період. Патриції, плебеї та

клієнти. Теорії походження патриціїв та плебеїв. Військова демократія. Реформи Сервія Туллія. Падіння царської влади та виникнення Республіки.

План семінарського заняття **Виникнення Риму та утворення римської громадянської** **общини (2 год.).**

1. Дані археології про заснування Риму та римської громадянської общини.
2. Антична традиція про заснування Риму.
3. Римська община. Триби, курії, патріархальний рід.
4. Характеристика суспільства царського періоду.
5. Правління Сервія Туллія та його реформи.
6. Правління останнього римського царя Тарквінія Гордого та утворення Республіки в Римі.

Методичні рекомендації.

Починати опрацювання теми слід із вивчення навчальної літератури – відповідних розділів підручників В. О. Балуха та С. І. Ковальова. Необхідно звернути увагу на походження і розвиток античної традиції про виникнення Риму. Слід мати на увазі, що канонічна легенда про виникнення Риму, найбільш повно висвітлена в праці Тита Лівія «Історія Риму від заснування міста», формувалася протягом багатьох десятиліть в процесі злиття місцевих та давньогрецьких мотивів та сюжетів.

Слід вміти зіставляти відомості античної традиції і дані археологічних розкопок з найдавнішої історії Риму. Необхідно розібратися у концепціях виникнення міста, виділити праці вчених, які зробили найбільш значний внесок у висвітлення історії раннього Риму. Надалі слід усвідомити структуру родоплемінної організації стародавніх римлян, функції і пристрій римського роду.

Також треба вміти характеризувати аграрні відносини: системи землеробства та землеволодіння, основні галузі сільського господарства. Надалі необхідно охарактеризувати ремісниче виробництво і рівень розвитку торгівлі. Треба усвідомити, що в міру зростання продуктивних сил відбувається розклад первісно-общинних відносин. Виникає майнова і соціальна диференціація всередині роду, зростає нерівність між окремими родовими громадами, фаміліями. Слід показати, в чому полягала зростаюча роль «батьків фамілій», які були причини зміцнення їх влади, розібратися по суті інституту патронату (клієнти), основі взаємин між патронами та клієнтами.

Особливу увагу необхідно приділити формуванню станово-класової структури в ранньому Римі. Слід розглянути проблему походження патриціїв і плебеїв, особливості їх становища в римському суспільстві.

Розглядаючи правління царів, необхідно знати їх послідоість та розібратися у заходах, проведених кожним правителем Царської епохи. Особливу увагу в цьому питанні слід приділити реформам шостого римського царя, напівлегендарного Сервія Туллія. Слід з'ясувати час і причини проведення реформи, розкрити значення принципу комплектування армії для соціально-політичних процесів, розібратися, яким чином багаті і знатні верстви зберігали своє привілейоване становище при голосуванні в народних зборах. Доцільно також порівняти реформу Сервія Туллія з реформаторською діяльністю Солона.

Контрольні питання:

1. Проаналізуйте політичний устрій та соціальну структури Риму Царської епохи.
2. Вкажіть етнічний склад римської общини, основні категорії вільного населення, інститути влади.
3. Поясніть терміни «патриції», «плебеї», «патрони», «клієнти».
4. Перелічіть царів Риму, визначте їх основні заходи.
5. Охарактеризуйте реформи Сервія Туллія, визначте їх роль для соціально-економічного розвитку Риму. Порівняйте значення реформ Сервія Туллія в Римі та реформ Солона в Афінах.
6. Охарактеризуйте концепції виникнення міста Рим.
7. Згадайте обставини виникнення римської Республіки.

Основна рекомендована література:

1. Аппиан Александрийский. Римская история [пер. с древнегреч. С.П.Кондратьева, С.А. Жеблева]. М.: Наука, 1998. – 740 с.
2. Дионисий Галикарнасский. Римские древности в 3-х томах. Т.1, М.: Рубежи XXI, 2005. 278 с.
3. Ливий Тит. История Рима от основания Города. I. Будь-яке видання, або електронний ресурс: Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1364000100>
4. Игнатенко А. В. Древний Рим: от военной демократии к военной диктатуре. Свердловск: Изд-во Уральского ГУ, 1988. 157 с.
5. Ковалев С. И. История Рима / под общ. ред. Э. Д. Фролова. СПб.: Полигон, 2003. 864 с.
6. Коннолли П. Греция и Рим: Энциклопедия военной истории. М.: Эксмо-Пресс, 2000. 320 с.
7. Кофанов Л. Л. Обязательственное право в архаическом Риме. Долговой вопрос (VI-IV вв. до н. э.). М.: Юрист, 1994. 239 с.
8. Кофанов Л. Л. Социальные реформы Сервия Туллия. *Античность и современность*. 1992. С. 155 – 161.
9. Машкин Н. А. История Древнего Рима. М.: Высшая школа, 2006. 753 с.
10. Маяк И. Л. Рим первых царей: Генезис римского полиса. М.: МГУ, 1983. 272 с.

11. Маяк И. Л. Проблема генезиса римского полиса. *Вестник Древней Истории*. 1976. № 4. С.43 – 55.

12. Штаерман Е. М. К проблеме возникновения государства в Риме. *Вестник Древней Истории*. 1989. № 2. С.76 – 94.

Тема 11. Римська Республіка патриціїв та плебеїв.

Римська республіка. Посадові особи ранньої Республіки. Боротьба патриціїв та плебеїв, її причини. Поява та характер плебейських магістратур. Закони XII таблиць. Закони Валерія та Горація, Ліцинія та Секстія, Гортензія. Підсумки боротьби. Конституція Римської Республіки. Нова знать. Сенат. Народні збори, їх види та компетенція. Характеристика магістратур. Зовнішня політика Риму в ранній період. Війни з Вейями, вольсками, сабінами та еквами. Галльська навала та його результати. Завоювання середньої Італії. Завоювання південної Італії: війни з Пірром. Причини перемоги Риму у боротьбі за Італію. Італія під владою Риму: федерація італійських держав та племен Матеріальна та духовна культура Риму в ранній період: сільське господарство, ремесла, торгівля, грошовий обіг, воєнна справа, релігія, право, театр, література.

План семінарського заняття

Римська Республіка патриціїв та плебеїв (4 год.).

1. Боротьба патриціїв та плебеїв:
 - а) походження патриціїв та плебеїв, причини їх боротьби;
 - б) події середини V ст. до н.е. Видання Законів XII таблиць;
 - в) закони Валерія та Горація, Канулея, Ліцинія та Секстія;
 - г) завершення боротьби. Закон Гортензія.
2. Конституція ранньої Римської республіки (IV– початок III ст. до н.е.).
3. Завоювання Римом Італії:
 - а) боротьба з етрусками, волосками та еквами;
 - б) галльська навала на Рим;
 - в) завоювання Південної Італії.
4. Федерація італійських племен та народів під владою Риму

Методичні рекомендації.

Розпочинати вивчення теми краще із вивчення відповідних розділів підручників В. О.Балуха, С. І. Ковальова або інших авторів. Вивчення процесу формування римської Республіки ґрунтується на античній літературній традиції та інших пам'ятках ранньоримського суспільства – насамперед, Законах XII таблиць та епіграфічних даних. Головним змістом усієї внутрішньої історії Риму впродовж V – III ст. до н. е. була боротьба патриціїв і плебеїв, яка набула особливої гостроти в першій третині IV ст. до н. е. Розбираючи питання боротьби патриціїв і плебеїв, слід зупинитися на основних напрямках та етапах конфлікту їх інтересів; обставинах виникнення

плебейських органів влади; значенні патриціїв і плебеїв у господарському житті Риму. Зверніть увагу на особливості соціально-економічного розвитку Риму (ускладнення класової структури і майнової диференціації) та зовнішньополітичну ситуацію, яка склалася в Римі у IV ст. до н. е. (боротьба проти етрусків, гальська навала 390 р. до н. е., об'єднання латинських общин проти Риму). Слід враховувати, що і патриції, і плебеї все помітніше втрачають соціально-політичну монолітність, інтереси окремих представників і груп протиборчих сторін зближуються. Підсумовуючи питання про соціальні відносини в ранньоримському суспільстві, пригадайте, якими вони були у Стародавній Греції. Згадайте історичні обставини виникнення основних римських магістратур та коміцій та поясніть їх компетенції.

Розглядаючи Закони XII таблиць, зверніть увагу на те, яке місце займають у них правові норми, присвячені регулюванню відносин між боржником і кредитором, сімейному праву, в яких таблицях йдеться про положення жінок.

Розбираючи зовнішню політику Риму у ранньореспубліканський період слід зупинитися на боротьбі Риму проти племен середньої Італії, війнах проти етрусків, завоюванні південної Італії. Слід розібратися у причинах перемоги Риму у боротьбі за Італію та визначити статус італійських держав та племен під владою Риму.

Контрольні питання:

1. Чим можна пояснити суворість боргового права того часу? Чому боржників продавали за Тібр?
2. Якою була римська сім'я в V ст. до н. е.? Яку роль відігравав в ній чоловік, жінка та діти? Як закон регулює майнові відносини між членами сім'ї?
3. Чи можна говорити про абсолютну тотожність станових відносин, пережитків родового ладу в архаїчних грецьких і римських полісах і чому?
4. Коли виникли коміції, сенат, магістрати? Як відбувався розвиток системи республіканського самоврядування?
5. Як завершилася боротьба між патриціями та плебеями?
6. Охарактеризуйте економічний розвиток Риму (сільське господарство; ремесло та торгівля, розвиток грошового обігу).
7. Якими були культурні надбання Риму в період ранньої Республіки?

Основна рекомендована література:

1. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. : Підручник. Т.2: Стародавній Рим. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. 848 с.

2. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. 680 с.
3. Дементьева В. В. Магистратура диктатора в ранній римській республіці. Ярославль: ЯрГУ. 1996. 128 с.
4. Дементева В. В. Римское республиканское междоусобие как политический институт. М.: Инфо-Медиа, 1998. 139 с.
5. Дементьева В. В. Римская магистратура военных трибунов с консульской властью. М.: Информедиа Паблишерз, 2000. 199 с.
6. Заборовский Я. Ю. Закон Лициния-Секстия de modo agrorum. *Вестник Древней Истории*. 1978. № 3. С.10 – 19.
7. Зелинский Ф.Ф. Римская республика [пер. с польск. Н. А. Папчинской]. СПб.: Алетейя, 2002. 448 с.
8. Ковалев С. И. История Рима. СПб : Полигон, 2002. 864 с.
9. Кофанов Л.Л. К вопросу о палингенезе XII таблиц: сакральное право в системе римского законодательства. *Вестник Древней Истории*. 1996. №2. С.26 – 38.
10. Сидорович О. В. Римские патрицианские роды и сельские трибы ранней республики. *Проблемы истории античности и средних веков*. М., 1979. С.14 – 29.
11. Сидорович О. В. Этнический состав римского патрициата ранней республики. *Проблемы истории античности и средних веков*. М.МГУ, 1980. С.28 – 44.
12. Сидорович О. В. Децемвират в истории архаического Рима. *Древность и средневековье Европы*. Пермь, 2002. С. 18 – 26.
13. Токмаков В. Н. Военная организация Рима ранней республики (VI – IV вв. до н. э.). М.: Ин-т всеобщей истории РАН, 1998. 300 с.
14. Федорова Е.В. Ранняя латинская письменность (VIII—II вв. до н. э.). М. МГУ, 1991. 237 с.

Змістовий модуль 5. Пізня Республіка.

Тема 12. Олігархічна Республіка нобілів.

Період великих завоювань Риму. Джерела з періоду Пізньої республіки. Боротьба Риму з Карфагеном за панування в Західному Середземномор'ї. Перша пунійська війна: передумови, початок, хід воєнних дій. Закінчення та підсумки війни. Карфаген та Рим від 241 до 218 р. до н.е. Гамількар та Гасдрубал в Іспанії. Демократичні реформи в Римі. Друга пунійська війна. Похід Ганнібала в Італію. Перші зіткнення з Римом: битви при Тіцині та Требії. Тразименське озеро. Диктатура Фабія Максима. Битва при Каннах. Капуя та похід Ганнібала на Рим. Сципіон. Битва при Замі. Закінчення війни. Зовнішня політика Риму від закінчення II пунійської війни до початку громадянських війн. «Звільнення» Греції. Закінчення політичної кар'єри

Сципіона та його смерть. Загибель Ганнібала. III пунійська війна та зруйнування Карфагену. Значення зруйнування Карфагену та Коринфу для економічного розвитку Риму. Соціально-економічні відносини. Культурні досягнення Риму в епоху великих завоювань: література, театр, образотворче мистецтво. Побут та звичаї.

План семінарського заняття (4 год.).

Боротьба Риму з Карфагеном за панування в Західному Середземномор'ї

1. Карфаген: територія, господарство та суспільно-політичний лад. Карфагенська експансія в Африці та в Західному Середземномор'ї.
2. Джерела з періоду Пізньої республіки.
3. Перша Пунічна війна (приводи та причини; боротьба за Сицилію; Римська експедиція до Африки та її наслідки; битви на морі; поразка Карфагену; важкі економічні наслідки війни для Карфагену).
4. Новий конфлікт Карфагену з Римом, його приводи та причини. Друга Пунічна війна (похід Ганнібала до Італії; битви при Тіцині та Требії. Тразименське озеро; битва під Каннами; висадка римської армії в Африці; битва під Замою; підписання миру між Римом і Карфагеном; наслідки Другої Пунічної війни).
5. Зовнішня політика Риму від закінчення II Пунічної війни до початку громадянських війн.
6. Закінчення політичної кар'єри Сципіона. Загибель Ганнібала.
7. Третя Пунічна війна. Зруйнування Карфагену.
8. Розвиток економіки Риму.

Методичні рекомендації.

Джерелами для вивчення цього періоду історії Риму є, насамперед, твори Полібія, Тіта Лівія та Аппіана Александрийського.

Серед трактатів з сільського господарства, перш за все слід назвати праці Катона і Варрона «Про сільське господарство», які були складені ними на основі власного досвіду управління великими сільськогосподарськими маєтками та дають можливість найповніше уявити розвиток рабовласницького господарства і аграрних відносин в Італії в II – I ст. до н. е.

Розглядаючи тему, насамперед слід звернути увагу на зміни у соціально-політичній ситуації в самому Римі та визначити причини його боротьби з Карфагеном за панування у Західному Середземномор'ї. З'ясуйте, які зміни відбулися в соціально-економічній і політичній структурі римської держави внаслідок перетворення Риму у світову державу. Особливу увагу зверніть на утворення грошово-лихварського та торгового капіталу, формування великого рабовласницького землеволодіння і занепад дрібної земельної власності. Охарактеризуйте умови формування класичного рабства у Римі та його особливості.

Переходячи до вивчення Пуніських війн, слід пам'ятати, що в основі воєн були загарбницькі плани Риму та Карфагену в Західному Середземномор'ї. Обидві держави вели несправедливі війни. Разом з тим, вторгнення військ Ганнібала в Італію призвело до патріотичного підйому серед римлян. Рим перевершував Карфаген людськими резервами. Його армії, що складалися в основному із селян, були тісно пов'язані зі своєю батьківщиною. Найманці Карфагена, природно, такого зв'язку не мали. Після поразки у Другій Пунічній війні Карфаген дорого заплатив за мир. У підсумку двох воєн Карфаген повністю втратив колишню морську і військову могутність, а Рим став панувати в Західному Середземномор'ї. Йому довелося відмовитися від подальшої боротьби за вплив у своїй зовнішній політиці, віддати Риму іспанські території і всі острови Середземного моря, що раніше перебували під його контролем. Крім того, карфагенянам довелося виплатити велику контрибуцію. Третя Пунічна війна була результатом політики Риму щодо усунення торгівих конкурентів у Західному Середземномор'ї. Залишаючись безсилим у військовому відношенні, за 50 років Карфаген зумів значно відновитися економічно. Ці вражаючі успіхи були предметом заздрості і побоювань римського купецтва, а також інших політиків на чолі з Марком Порцієм Катоном. В ході Третьої пунічної війни Карфаген було остаточно переможено. Місто Карфаген було зруйновано. З цього часу Рим став панувати у Середземномор'ї.

При вивченні економічного розвитку римської Республіки II – I ст. до н. е. слід пам'ятати, що в цей час проявляється тенденція до структурних змін господарсько-економічного життя, основою якого стає сформована система класичного рабоволодіння. Зауважимо, що поряд із рабовласницькими господарствами продовжував існувати селянсько-общинний сектор виробництва, заснований на принципах натурального господарства. Але подальший його розвиток був спрямований на поступове підкорення впливам рабовласницьких відносин, які і стали визначати основну траєкторію розвитку римської економіки.

В ході вивчення теми також необхідно вивчити відповідні мапи та заповнити контурні карти.

Контрольні питання:

1. Назвіть джерела з періоду Пізньої республіки та стисло охарактеризуйте їх.
2. Назвіть причини початку Пуніських воєн.
3. Перелічіть основні події Першої Пуніської війни.
4. Назвіть видатних полководців Пунічних воєн з боку Риму та з боку Карфагену.
5. Дайте оцінку діям Ганнібала під час Другої пунічної війни.

6. Якою була доля Ганнібала та Сципіона Африканського? Якими історичними обставинами можна це пояснити?
7. Охарактеризуйте основні моменти впливу римських завоювань на соціально-економічні процеси II – I ст. до н. е. у Римі.
8. Розкриті основні риси розвитку економіки Риму у II – I ст. до н. е.

Основна рекомендована література:

1. Аппиан Александрийский. Римская история [пер. с древнегреч. С.П.Кондратьева, С.А. Жеблева]. М.: Наука, 1998. 740 с
2. Полибий. Всеобщая история в 40 книгах. Полибий [пер. с древнегреч. Ф. Мищенко]. СПб.: Наука, 1994. Т.1. 496 с.; Т.2. 422 с.
3. Тит Ливий. История Рима от основания города. В 3-х томах. Ливий Тит [пер. с латин. В. М. Смирин]. М.: Наука, 1989. Т.1. 579 с; т.2. 5409 с., Т.3. 770 с.
4. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т.: Підручник. Т.2: Стародавній Рим. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. 848 с.
5. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. 680 с.
6. Заборовский Я. Ю. Некоторые стороны политической борьбы в римском сенате (40 – 20-е гг. II в. до н. э.). *Вестник Древней Истории*. 1977. № 3. С. 182 – 191.
7. Заборовский Я. Ю. Очерки по истории аграрных отношений в Римской республике. Львов: Вища школа, 1985. 198 с.
8. Зелинский Ф.Ф. Римская республика. Фаддей Францевич Зелинский; [пер. с польск. Н. А. Папчинской]. СПб.: Алетейя, 2002. 448 с.
9. Ковалев С. И. История Рима. СПб : Полигон, 2002. 864 с.
10. Ревяко К. А. Пунические войны. Минск: Университетское, 1988. 272 с.

Тема 13. Рим в епоху громадянських війн.

Громадянські війни Риму. Джерела з історії громадянських війн. Періодизація громадянських війн. Економічні та соціальні зміни II ст. до н. е. та їх причини. Вплив римських завоювань на процеси соціально-економічного розвитку в Італії. Пограбування завойованих країн, приплив матеріальних цінностей та рабів. Перетворення ранньорабовласницьких відносин у класичне рабство. Вплив класичного рабства на розвиток економіки. Зміни у сільському господарстві, розвиток його інтенсивних галузей. Руйнування селянських господарств. Виникнення люмпен-пролетаріату. Процес концентрації земельної власності. Поява і розповсюдження рабовласницьких вілл. Заснування нових міст в Італії, розквіт життя у містах. Ремесла. Використання рабської праці в ремеслі.

Торгівля. Розвиток товарно-грошових відносин, грошовий та лихварський капітал. Римська монета. Структура римського суспільства. Нобілітет, вершники, плебс, раби; джерела рабства. Взаємовідносини між римськими громадянами, італіками та провінціалами. Формування прошарку вершників. Зростання соціальних протиріч. Перші повстання рабів: сицилійське повстання, повстання Арістоніка у Пергамі. Гракхівський рух. Тиберій Семпроній Гракх, його діяльність. Гай Семпроній Гракх, його реформи. Історичне значення діяльності братів Гракхів. Криза кінця II ст. до н.е. Югуртинська війна. Марій, Сулла та закінчення Югуртинської війни. Військова реформа Гая Марія. Революційно-демократичний рух в Римі: Сатурнін та Главція. Повстання італіків (Союзницька війна). Публій Сульпіцій Руф, Марій та Сулла. Війна Сулли з Мітридатом VI Евпатором. Маріанський заколот 87 р. Диктатура Цинни. Диктатура Сулли. Останній підйом революційного руху. Спроба ліквідації сулланського порядку. Повстання Спартака. Відміна султанської конституції. Боротьба Помпея з піратами. Заколот Катиліни. I тріумвірат. Консульство Цезаря. Походи Цезаря в Германію та Британію. Повстання галлів. Остаточне підкорення Галлії. Розрив Цезаря з сенатом та Помпеем. Падіння республіки: Цезар та Помпей. боротьба з помпеевцями. Загибель Цезаря. Боротьба за владу, II тріумвірат. Антоній та Октавіан. Політика Марка Антонія на Сході. Останній етап боротьби між Октавіаном і Антонієм. Битва біля Акція. Приєднання Римом Єгипту. Смерть Антонія та Клеопатри. Економічні і соціальні наслідки громадянської війни. Причини падіння республіки. Культура Риму епохи Республіки.

План семінарського заняття

Рим в епоху перших громадянських війн (4 год.).

1. Передумови громадянських війн. Повстання рабів на Сицилії у II ст. до н.е. Повстання Арістоніка.
2. Соціально-політична боротьба навколо аграрної реформи. Діяльність Тиберія та Гая Гракхів.
3. Боротьба між популярами та оптиматами на межі II - I ст. до н. е.
4. Союзницька війна.
5. Боротьба Гая Марія та Сулли. Переворот 82 р. до н.е.
6. Диктатура Сулли.
7. Повстання Спартака.
8. Криза республіканського ладу в Римі середини I ст. до н.е.
 - а) змова Катиліни;
 - б) перший тріумвірат;
 - в) згода в Луці.
9. Падіння Республіки. Громадянська війна між Цезарем та Помпеем Великим.
10. Загибель Цезаря. Боротьба Октавіана Августа та Марка Антонія.

Методичні рекомендації

Аналізуючи джерела з даної теми, треба звернути увагу на час та автора джерела; з'ясувати міру достовірності викладеного матеріалу та особливості джерел, з яких черпали відомості античні автори. Оскільки ставлення до рабів було тенденційне, доцільно проаналізувати політичні погляди авторів античних джерел. Аналізуючи джерела, слід звернути увагу – чи є вони синхронними подіям, або ретроспективними і якими повідомленнями користувалися античні автори, викладаючи події повстань рабів. Слід визначити відношення кожного автора (Аппіан, Діодор, Плутарх, Саллюстій, Цицерон) до повстань рабів. Знайдіть у Діодора протиріччя у висвітленні сицилійських повстань рабів та поясніть, чому вони мають місце.

При вивченні громадянських війн спирайтеся на твір Аппіана Александрійського «Римська історія». Уважно проаналізуйте життя та реформи Тіберія та Гая Гракхів за Плутархом. Також слід проаналізувати «Історію» Гая Саллюстія Кріспа (Саллюстій, III. 96).

При вивченні теми слід пам'ятати, що складність соціальної структури римського суспільства наклала відбиток на характер класових протиріч. Соціальна боротьба в римській державі повинна була розвиватися за трьома основними напрямками: рух сільського плебсу за аграрні реформи і демократизацію політичного життя; боротьба рабів проти експлуатації з боку рабовласників; боротьба італіків і провінціалів за громадянські і політичні права.

Даючи характеристику діяльності Тіберія Гракха, треба визначити мету і зміст розпочатої ним реформи. Важливо розглянути зміст та сутність боротьби, яка розгорнулася навколо реформи, визначити її методи, з'ясувати причини загибелі Тіберія Гракха. Аналізуючи реформаторську діяльність Гая Гракха, зверніть увагу на його спроби розширити і зміцнити соціальну базу аграрного руху, на якісні зміни в методах його боротьби з сенатською опозицією. Необхідно знати зміст найважливіших законів, проведених Гаєм Гракхом у період його трибунату. Важливо з'ясувати причини невдачі діяльності Гая Гракха при заснуванні поза італійських колоній та спробах залучити союзників до боротьби сільського плебсу.

Переходячи до розгляду питань повстань рабів, перш за все слід звернути увагу на вкрай високу концентрацію рабів у маєтках великих землевласників на Сицилії та важкі умови їх утримання. Треба визначити загальні причини повстань рабів в Італії та на Сицилії. Слід розібратися, чим відрізнялося від попередніх повстань повстання під проводом Аристоніка та визначити, відмінності повстання рабів на чолі із Спартаксом від інших повстань. Підійдіть до вивчення повстання Спартакса комплексно: визначте етнічний і соціальний склад повсталих, програму їх дій і методи її реалізації; зверніть увагу на можливі причини зміни Спартаксом початкового плану виведення рабів з території Італії та, нарешті, розгляньте ідеологію рабів і

ставлення до них вільного римського населення. Крім того, треба дати оцінку впливу повстань рабів на економіку та політичне життя римської держави і зупинитися на оцінці особистості Спартака античними джерелами. Підсумовуючи вивчення повстань рабів, слід визначити спільне та відмінне між ними, наслідки повстань. Також зверніть увагу на строкатий етнічний склад рабів, неоднорідність інтересів сільських та міських рабів–ремісників та рабів інтелектуальних професій.

Починаючи вивчення кризи республіканського ладу в Римі середини I ст. до н. е. зверніть увагу на обставини змови Катіліни, соціальну базу змови та її наслідки. В цей час с криза республіканського ладу охоплювала всі сфери суспільно-політичного життя. В такій ситуації стало можливим виникнення антиурядової змови, яку очолив колишній прихильник Сулли – Луцій Сергій Катіліна. Важливо враховувати, що основна інформація про змову міститься в творах політичних противників Катіліни. Для об'єктивної оцінки змови слід відзначити, що Катіліна тривалий час дотримувався легітимних методів політичної боротьби і змінив свою тактику лише тоді, коли не зміг досягти поставленої мети законним шляхом.

Оцінюючи ситуацію в Римі кінця 60-х років до н. е. слід з'ясувати причини, які призвели до об'єднання Помпея, Красса і Цезаря. Зверніть увагу на те, які соціальні сили стояли за кожним з них і які цілі переслідувалися тріумвірами. Надалі необхідно охарактеризувати політичне життя Риму в 50-ті рр. до н. е. та з'ясувати причини розпаду I тріумвірату.

Переходячи до аналізу громадянської війни 49-45 рр., не варто детально аналізувати сам опис ходу бойових дій – головну увагу необхідно звернути на політичне підґрунтя військових кампаній і соціальний склад сторін. З джерел до цієї теми слід вибрати перш за все «Записки» самого Цезаря - треба з'ясувати їх мету та тенденційність. Також можна розглянути соціальну опору Цезаря та роль армії в ході та після закінчення громадянської війни. Розкрийте причини виникнення змови проти Цезаря та мету, яку сподівалися досягти змовники.

Надалі потрібно проаналізувати події, які мали місце в Римі, Італії та у провінціях після вбивства Гая Юлія Цезаря та привели до падіння Республіки. Вивчаючи хід боротьби цезаріанців та республіканців після загибелі Цезаря, слід звернути увагу на швидке зростання впливу солдатів та ветеранів Цезаря на політичну ситуацію. При розгляді другого тріумвірату та проскрипцій слід згадати обставини утворення першого тріумвірату та порівняти їх цілі та завдання. Доречним буде проаналізувати перші роки діяльності тріумвірів та визначити їх подальшу долю як політичних діячів. Треба пам'ятати і про самостійну політичну роль армії, яка виявилася особливо яскраво наприкінці 40-х років до н. е. Вивчаючи політику тріумвірів у 30-х рр. до н.е., розгляньте їх боротьбу за одноосібну владу, визначте причини й обставини відходу Лепіда від цієї боротьби та розгляньте суперництво між Октавіаном і Марком Антонієм.

Вивчаючи класову боротьбу в останні роки існування Республіки, зверніть увагу на її нові форми та проаналізуйте, чому повстання рабів в цей період стали неможливими. Зверніть увагу на повідомлення античних авторів про використання рабів в якості знаряддя військово-політичної боротьби між протидіючими угрупованнями.

З'ясуйте причини перемоги Октавіана та поразки Антонія у боротьбі за владу. Систематизуйте та проаналізуйте увесь опрацьований фактичний матеріал та зробіть висновки щодо економічних, соціальних та політичних чинників, які призвели до зміни державного устрою в Римі.

Надзвичайно цікавим в цій темі є дослідження формування професійної римської армії, починаючи з реформ Гая Марія. Також можна розглянути та порівняти історичні постаті та діяльність Гая Марія та Люція Корнелія Сулли, Гнея Помпея Великого та Гая Юлія Цезаря.

Контрольні питання:

1. Назвіть причини обезземелення дрібних землевласників у II–I ст. до н. е.
2. Чи була зв'язана аграрна проблема із ситуацією в римській армії? В чому конкретно він полягав?
3. Яку оцінку давали античні автори діяльності братів Гракхів (див. біографії Гракхів Плутарха та «Римську історію» Веллей Патеркул)? Якими були наслідки аграрного руху братів Гракхів у політичній сфері Риму?
4. Визначте основну мету реформ Тиберія Гракха.
5. Назвіть основні сфери застосування праці рабів. У яких районах Італії концентрація рабів була найбільшою?
6. Який вплив мали повстання рабів на політичне життя римської держави? Чи приймало участь у повстаннях рабів вільне населення?
7. Визначте, в чому полягала відмінність повстання рабів на чолі з Спартаком від решти повстань. Чи можна назвати це повстання війною?
8. Коли відбувалася Югуртинська війна? Якими були наслідки цієї війни?
9. Назвіть дати Союзницької війни.
10. Охарактеризуйте діяльність Сулли та суперництво Марій – Сулла.
11. Охарактеризуйте особистість Гая Юлія Цезаря.
12. Назвіть дати утворення, цілі, завдання та причини розпаду I та II тріумвіратів.

Основна рекомендована література:

1. Аппиан Александрийский. Римская история Гражданские войны. Аппиан Александрийский; [пер. с древнегреч. С. П. Кондратьева, С.А. Жеблева]. М.: Наука, 1998. 740 с
2. Веллей Патеркул. Римская история [пер. с лат. А. И. Немировского и М. Ф. Дашковой]. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. 211 с.
3. Веллей Патеркул. Римская история. II. 2, 3, 6, 7. / Пер. и комментарии А.И. Немировского. *Вестник Древней Истории*. 1984. №1. С.232 – 236.
4. Диодор Сицилийский. Историческая библиотека. XXXIV, XXVI. Будь-яке видання.
5. Плутарх. Тиберий Гракх. В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания [пер. С. П. Маркиша]. М.: Наука, 1994. Т. 2. С.111 – 125. Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1439003800>.
6. Плутарх. Гай Гракх В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания [пер. С. П. Маркиша]. М.: Наука, 1994. Т. 2. С. 125 – 136. Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1439003800>.
7. Плутарх. Красс. [пер. В. В. Петуховой]. В: Плутарх: Сравнительные жизнеописания. М.: Наука, 1994. Т. 1. С.585 – 633.
8. Плутарх. Помпей [пер. Г. А. Стратановского]. В: Плутарх: Сравнительные жизнеописания. М.: Наука, 1994. М.: Наука, 1987. Т. 2. С. 36 – 116.
9. Саллюстий Крисп Гай. История. В: Саллюстий Крисп Гай. Сочинения. Гай Саллюстий Крисп.[Пер. В. О. Горенштейна] М.: Наука, 1981. С.123 – 125.
10. Цицерон Марк Туллий. Речь против Гая Верреса. Речи: В 2 т. Цицерон Марк Туллий; [пер. с латинского В. О. Горенштейна]. М.: Наука, 1993. Т. I. С. 111 – 114. (див. кн.V, 5 – 13).
11. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. : Підручник. Т.2: Стародавній Рим. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. 848 с.
12. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. 680 с.
13. Гуленков К. Л. Один эпизод из Спартаковской войны: Последний поход Спартака. *Para bellum*. 2001. № 15. Режим доступа: http://parabellum/n15_s5.shtml
14. Заборовский Я. Ю. Аппиан и римская ЦИВИТАС в последний век существования республики (к вопросу об источниках и характере “Гражданских войн Аппиана). *Вестник Древней Истории*. 1981. № 4. С.138 – 144.
15. Ковалев С. И. История Рима. СПб: Полигон, 2002. 864 с.

16. Крыкин С. М. Еще раз о происхождении Спартака. *Studia historica*. V.I. 2001. Вып.1. С. 62 – 72.

17. Смышляев А. Л. Народ, власть, закон в позднереспубликанском Риме (По поводу концепции Ф. Миллара). *Вестник Древней Истории*. 2003. №3. С. 46–59.

18. Трофимов М. П. Восстания рабов на Сицилии в «Исторической библиотеке» Диодора. *Antiquitas iuventae. Сборник научных трудов студентов и аспирантов*. Саратов: Научная книга, 2006. С.136 – 143. Режим доступа: <http://www.antiquitasIuventae2006.htm>

Змістовий модуль 6. Світова Римська імперія.

Тема 14. Утворення та розвиток Імперії.

Періодизація історії Імперії та її джерела. Юридичне оформлення влади Октавіана. Внутрішня та зовнішня політика Августа. Воєнні реформи Августа. Система принципату. Особистість та історичне значення Августа. Римська культура епохи Августа. Творчість Вергілія, Горация і Овідія. Діяльність Мецената. Правління дому Юліїв – Клавдіїв (питання про наслідування, Тиберій, Калігула, Клавдій, Нерон). Тиберій, його внутрішня і зовнішня політика. Бюрократизація державного апарату під час правління Клавдія. Імператорські канцелярії. Зміни в політиці у відношенні до провінцій. Зовнішня політика імператора Клавдія. Правління Нерона. Поступове зростання опозиційних настроїв у Римі. Внутрішня і зовнішня політика Нерона. Громадянська війна 68 – 69 рр. (Гальба, Отон, Витеклий) та її значення. Перемога Веспасіана Флавія. Правління Флавіїв – Веспасіан, Тіт та Доміціан. Придушення повстання в Іудеї. Економічна політика імператора Веспасіана. Нове ставлення до провінцій. Правління Тіта й Доміціана. Посилення абсолютистських тенденцій під час правління Доміціана. Загибель Доміціана. Правління Антонінів. Імператор Траян, його внутрішня і зовнішня політика. Завоювання Дакії. Парфянський похід. Внутрішня політика за даними листування з Плінієм Молодшим. Римська імперія час правління Адріана. Подальша централізація та бюрократизація управління. Спорудження системи захисту державних кордонів. Нове повстання в Іудеї. Припинення нових завоювань. Правління Антоніна Пія. Погіршення внутрішнього становища імперії за часів Марка Аврелія. Тиск варварських племен на прикордонні області Римської імперії. Повстання в провінціях. Похід проти парфян. Правління імператора Коммода. Економіка та соціальні відносини I – II ст.: сільське господарство, система колонату, ремесла та торгівля, розвиток міст, загострення соціальних протиріч. Громадянська війна 193-197 рр. Правління Северів. Криза III ст. Передумови та характер кризи III ст. Події періоду кризи III ст. Правління Каракалли. Максимін, сенаторські імператори, вторгнення варварів, воєнні заколоти та узурпації, спустошення Греції, поразка готів, боротьба з варварами. Повстання у

провінціях. Спроби реставрації Римської імперії. Імператор Авреліан та його наступники.

План семінарського заняття Утворення та розвиток Імперії (2 год.) Падіння Республіки. Організація Імперії

1. Оформлення влади Октавіана. Принципат Августа.
2. Культура Риму епохи Августа.
3. Правління дому Юліїв – Клавдіїв.
4. Правління Флавіїв.
5. Правління Антонінів – «Золотий вік» Римської імперії.
6. Передумови, причини та характер загальної кризи Римської Імперії

III ст. н. е.

Методичні рекомендації

Наступна тема є одною із ключових в історії Стародавнього Риму. При її опрацюванні слід спиратися на навчальну літературу, потім опрацювати монографічні дослідження та, нарешті, проаналізувати джерела. При аналізі джерел важливо враховувати, до якого політичного угруповання належали ті чи інші античні автори та інтереси яких соціальних груп вони виражали.

Слід визначити, які зміни політичної структури давньоримської держави відбулися внаслідок розширення її території та наскільки поширилося римське громадянство. Зверніть увагу на руйнацію полісних порядків – насамперед, створення товарної економіки, проникнення рабства в усі сфери виробництва, розорення дрібних виробників, широкий розвиток приватної власності на землю, поглиблення соціального розшарування. Також слід помітити такі типові риси епохи, як нове загострення соціальних протиріч та політичної боротьби в Римі при посиленні ролі армії в політичному житті держави.

Надалі при розгляді даної теми необхідно з'ясувати основи соціальної та політичної суті принципату як нового державного ладу. Акцентуйте увагу на тому, яким чином при збереженні республіканських форм правління Август і подальші принцепси фактично зосередили у своїх руках усю повноту влади. Узагальнюйте вивчений матеріал, спробуйте зробити висновок, якою мірою Августу вдалося вирішити гострі проблеми римського суспільства та держави та закласти основи нового типу античної держави.

Порівняйте територію Італії з територією римських провінцій. Спробуйте дати обґрунтовану відповідь на питання про переваги та труднощі володіння великими територіями.

Охарактеризуйте правління імператорів дому Юліїв-Клавдіїв. Визначте основні риси політики династії Флавіїв. Проаналізуйте, чому правління імператорів династії Антонінів називають «Золотим віком» Римської імперії.

Важливо визначити, якими були взаємовідносини імператорів та сенату. При вивченні теми також слід звернути увагу на те, яку політику

імператори проводили у провінціях та процес романізації останніх. Зверніть увагу, коли саме у зовнішній політиці стався перехід до стратегічної оборони.

Контрольні питання:

1. Як Діон Касій оцінював провінційну політику Августа з погляду його відносин із сенатом та інтересів провінційного населення?
2. Чи була у імператорів дому Юліїв-Клавдіїв політична опора в сенаті?
3. Яку роль відігравали відмінності прав римського громадянства і заснування нових міст у зміцненні рабовласницького ладу та консолідації імперії?
4. В чому проявилися внутрішні суперечності і штучність системи принципату і неминучість кризи рабовласницької імперії?
5. Назвіть основні риси культури епохи Октавіана Августа.
6. Яку внутрішню та зовнішню політику проводили Флавії?
7. Обґрунтуйте, чому правління Антонінів називають «Золотим віком».

Основна рекомендована література:

1. Дион Кассий Коккейан. Римская история. Кассий Дион Коккейан; [пер. А. В. Махлаюка, К. В. Маркова, Н. Ю. Сивкиной, С. К. Сизова, В. М. Строецкого]. СПб.: СПбГУ, Нестор-История, 2011. 456 с.
2. Светоний Транквилл Гай. Жизнь двенадцати цезарей. Гай Светоний Транквилл; [пер. с латин. М. Л. Гаспарова]. М.: Правда, 1988. 509 с.
3. Овидий Публий Назон. Скорбные элегии. Письма с Понта, Назон Публий Овидий; [пер. с лат. А. В. Парина]. М.: Наука, 1978. 266 с.
4. Тацит Корнелий Анналы. История / Публий Корнелий Тацит; [пер. с лат. А. С. Бобовича]. Москва: АСТ – Астрель, 2011. 828 с.
5. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. : Підручник. Т.2: Стародавній Рим. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. 848 с.
6. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. 680 с.
7. Егоров А. Б. Культ личности и культ государства в религиозном почитании императоров I в. н.э. *Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира* 2004. Вып. 3. Режим доступа: <http://centrum/publik/kafsborg/mnemon/2004/egorov.htm>
8. Зелинский Ф. Ф. Римская империя. Фаддей Францевич Зелинский. СПб.: Алетейя, 2016. 488 с.
9. Ковалев С. И. История Рима. СПб : Полигон, 2002. 864 с.

Тема 15. Монархія Діоклетіана та Костянтина. Система домінанту.

Домінат. Прихід до влади Діоклетіана. Домінат як політична система та його соціальна опора. Тетрархія. Організація влади та відновлення імперії. Реформи: адміністративна, воєнна, податкова, монетна. Релігійна політика Діоклетіана. Відречення Діоклетіана від влади та боротьба між його наступниками. Міланський едикт. Єдинодержавність Костянтина. Завершення реформ Діоклетіана. Утворення нової столиці. Виникнення та поширення християнства. Християнство у I – II ст. Переслідування християн. Спроба реставрації язичества імператором Юліаном.

План семінарського заняття

Правління Діоклетіана та Костянтина. Домінат (2 год.)

1. Домінат як політична система.
2. Реформи Діоклетіана.
3. Правління Костянтина.

Методичні вказівки

Прихід до влади імператора Діоклетіана відкриває нову, останню стадію в історії римського суспільства і держави – епохи пізньої Римської імперії. Домінат є формою правління, яка прийшла на зміну принципату.

При вивченні теми слід спиратися на такі писемні джерела, як Кодекси імператорів Феодосія II та Юстиніана, в яких містяться конституції. Період домінанту висвітлюється також у праці останнього представника римської історіографії Амміана Марцелліна «Діяння». Книги 14 – 31 цього твору охоплюють період від 353 до 378 р. Можна також звернутися до праці історика Зосіма «Нова історія», в якій описано події до 410 р.; «Церковної історії» та біографії імператора Константина Євсевія Кесарійського.

Для вивчення економічного розвитку Імперії цього періоду треба звернутися до трактату Рутилія Палладія «Просільське господарство» у 14 кн.

Починаючи вивчення теми, слід розібратися в процесах, які призвели до встановлення системи домінанту і були спробами вивести Римську імперію з соціально-економічної кризи III ст. Остання ж була проявою кризи рабовласницького способу виробництва. Перед посиленням загрози з боку сусідніх варварських племен і в обстановці загострення класових та соціальних протиріч у самій Імперії була досягнена певна згода всередині рабовласників, укріплена влада імператора, яка стає абсолютною. Правлячий імператор або обожнюється за життя, або стає «помазаником Бога». Сенат (орган влади крупних землевласників) втрачає самостійне політичне значення, частина сенаторів перетворюється на адміністративних чиновників.

Слід звернути увагу на те, що в цей час знову реорганізується та посилюється армія, робиться спроба укріпити престолонаслідування, отримує чітке оформлення бюрократичний апарат. В період домінанту відбувається визнання та оформлення нової релігійної ідеології імперії – християнства.

Необхідно розібратися в причинах розподілу влади між чотирма правителями (необхідність стежити за усіма подіями внутрішнього та зовнішньополітичного життя, можливість особисто керувати походами тощо).

Слід зауважити, що остаточний розрив з традиціями принципату ознаменувало правління Костянтина. Костянтин провів низку важливих реформ та видав у Мілані 313 р. так званий Міланський едикт про вільне сповідання християнства.

У цілому, внутрішня та зовнішня політика Костянтина була прямим продовженням реформ Діоклетіана. До кінця правління Костянтина нова форма римського монархічного режиму доміната була значною мірою завершена і надалі функціонувала без принципових змін до самого падіння Західної Римської імперії. Ряд рис домінації як нової форми римської монархії надалі був успадкований Візантією.

У всесвітній історії період домінації часто називають «пізньою імперією» або «пізньою античністю». Сам термін «домінація» набув широкого поширення завдяки звичайному для тієї епохи зверненню до імператора – «dominus et deus», що перекладається як «пан і бог».

Контрольні питання:

1. Як перекладається термін «домінація»? Розкрийте сутність системи домінації.
2. Перелічіть найважливіші реформи Діоклетіана.
3. Згадайте, які реформи Діоклетіана продовжив та завершив Костянтин.
4. Порівняйте релігійну політику Діоклетіана та Костянтина.
5. Коли відбулося перенесення столиці Імперії у Константинополь? Які обставини сприяли перенесенню?
6. Як можна охарактеризувати римське суспільство і державу середини III – другої половини IV ст.?

Основна рекомендована література:

1. Аммиан Марцеллін. Деяння (отривки із книг XVII, XIX, XXV) / [пер. с лат. Я. Н. Любарського]. В: Історики Рима. М.: Художественная литература, 1970. С. 401 – 433.
2. Евсевий Памфил. Жизнь блаженного василевса Константина. М.: Labarum, 1998. 350 с.
3. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. Підручник. Т.2: Стародавній Рим. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. 848 с.
4. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці: Книги – XXI, 2005. 680 с.

5. Бейкер Дж. Константин Великий. Первый христианский император. Джордж Бейкер [пер. с англ. Л. И. Калашниковой]. М., 2004. 351 с.
6. Ковалев С. И. История Рима. СПб: Полигон, 2002. 864 с.
7. Князький И. Император Диоклетиан и закат античного мира. М.: Алетейя, 2010. 144 с.
8. Новицкая К. И., Некоторые вопросы аграрной политики начала Домината. *Вестник Древней Истории*. 1961. № 4. С.85 – 97.
9. Уильямс С. Диоклетиан. Реставратор Римской империи. Уильямс Стивен [пер. с англ. И. Хазановой]. М.: Евразия, КЛИО, 2010. 368 с.
10. Фионин П. П. Образ императора Диоклетиана в сочинениях Лактанция и Евсевия Памфила *Antiquitas iuventae. Сборник научных трудов студентов и аспирантов*. Саратов: Научная книга, 2006. С.212 – 219. Режим доступа: <http://antiquitas.narod.ru/ai6/ai2006.pdf>

Тема 16. Падіння Західної Римської імперії та загибель античного світу.

Варваризація населення Римської імперії. Велике переселення народів: роль готів та гунів. Переселення вестготів на Балканський півострів. Битва під Адріанополем та її наслідки. Правління імператора Феодосія. Остаточна перемога християнства. Розділення Римської імперії на Західну та Східну. Аларіх та Стіліхон. Наступ на Західну Римську імперію германських та інших племен. Взяття Риму Аларіхом на початку V ст. Навала гунів Аттіли. Пограбування Риму вандалами. Падіння Риму. Варвари на троні імперії. Ромул Августул. Передача атрибутів імператорської влади до Константинополю. Причини падіння Риму. Проблема падіння західної Римської імперії в сучасній історіографії. Доля Східної римської імперії. Основні досягнення римської цивілізації. Культура епохи імперії. Політичне та судове красномовство. Історична проза. Філософія. Цицерон. Лукрецій. Поезія, сатира. Наука. Розвиток театру та літератури. Значення історії Стародавнього Риму для історії Стародавнього світу.

План семінарського заняття Падіння Західної Римської імперії. Загибель античного світу(2 год.).

1. Правління Валентиніана, Валента, Граціана.
2. Переселення готів. Повстання 378 р.
3. Правління Феодосія та остаточна перемога християнства.
4. Розподіл імперії на дві частини. Аларіх та Стіліхон.
5. Падіння Риму. Варвари на троні імперії. Скинення Ромула Августула.
6. Доля Східної римської імперії.

Методичні вказівки

Остання тема курсу достатньо забезпечена джерельною базою, незважаючи на те, що частина джерел була знищена під час варварських переселень та завоювань. Насамперед, слід ознайомитись із «Історією» Амміана Марцеліана, кодексами Феодосія та Юстиніана та «Хронікою» та «церковною історією» Євсевія Кесарійського.

Натиск варварів на кордони Риму, який особливо посилювався з IV ст., став причиною низки війн і знесилена боротьбою із зовнішніми ворогами та внутрішньою кризою Римська імперія не змогла надалі чинити опір. Після битви при Адріанополі у 378 р. римський уряд був змушений довірити оборону кордонів загонам варварів-найманців. В результаті наприкінці IV та на початку V ст. Імперія опинилася у катастрофічному становищі.

При вивченні даної теми слід звернути увагу на різні шляхи розвитку Західної та Східної імперій. Процес історичного розвитку на Заході і у Візантії став набувати різної форми і пішов різними шляхами. У Східній Римській імперії процеси феодалізування зберігали риси старих громадських структур, проходили повільніше, здійснювалися при збереженні сильної центральної влади імператора в Константинополі.

В той час найважливішою особливістю на Заході було послаблення центральної влади римського імператора і її знищення як політичної надбудови. Іншою її особливістю стало поступове формування на території Західної Імперії самостійних політичних утворень – варварських королівств, у рамках яких процес розвитку феодальних відносин набував відмінні від Візантії форми. Нові відносини були своєрідним синтезом відносин, які формувалися в надрах старих античних структур, що розкладалися; та відносин, що розвивалися в середовищі завойовників – варварських племен і племінних союзів.

Контрольні питання:

1. Якими були стосунки Риму та варварського світу в добу пізньої Імперії?
2. Якими були причини переселення варварських народів? Визначте напрямки Великого переселення народів.
3. Назвіть причини падіння Західної Римської імперії.
4. Охарактеризуйте роль варварів у військово-політичному житті Римської імперії.
5. Розкрийте роль Аларіха та Аттіли у падінні Західної Римської Імперії.

Основна рекомендована література:

1. Альфан Л. Варвары: от Великого переселения народов до тюркских завоеваний XI в.: [пер. с фр.]. СПб. : Евразия, 2003. 414 с.
2. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. Підручник. Т.2: Стародавній Рим. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. 848 с.
3. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці: Книги – XXI, 2005. С.538 – 550.

4. Буданова В. П., Горский А. А., Ермолова И. Е. Великое переселение народов. Этнополитические и социальные аспекты. СПб.: Алетейя, 2011. 200 с. Режим доступа: <http://www.bibliorossica.com/book.html?currBookId=1329>
5. Клауде Д. История вестготов/Дитрих Клауде; [пер. с нем. С. В. Иванова]. М.: Евразия, 2002. 285 с.
6. Ковалев С. И. История Рима. СПб : Полигон, 2002. 864 с.
7. Томпсон Э. А. Римляне и варвары. Падение Западной империи/Эдвард Томпсон; [пер. с англ. Т. О. Пономаревой]. СПб.: Издательский Дом Ювента, 2003. 288 с.
8. Томпсон Э. А. Гунны. Грозные воины степей. Эдвард Томпсон; [пер. с англ. Л. А. Игоревского] М.: ЗАО Центрполиграф, 2017. 548 с

4. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (далі – ІНДЗ) – є одним із видів поза аудиторної роботи студента, яке має навчально-дослідницький характер та виконується в процесі вивчення програмного матеріалу і завершується до підсумкового тестування з навчальної дисципліни. Індивідуальний проект повинен бути написаний на основі самостійно опрацьованих наукових джерел, зібраного і обробленого матеріалу. ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих в ході лекційних та практичних занять та самостійної роботи.

Мета ІНДЗ полягає у самостійному вивченні на основі джерел, монографій, наукової та науково-популярної і довідкової літератури частини програмного матеріалу, його систематизація, аналіз та узагальнення, а також подальше використання у практичній діяльності.

4.1. Орієнтована структура ІНДЗ:

1. Титульний аркуш. Оформлюється згідно вимог вищої школи.
2. Зміст. У змісті подається перелік структурних компонентів ІНДЗ із зазначенням сторінок.
3. Вступ. У вступі зазначаються тема, мета, завдання, предмет та об'єкт роботи, її основні положення, стан наукової розробки проблеми та її

актуальність. Також у вступі викладаються базові теоретичні положення, закони та методи, на основі яких розкривається обрана тема.

4. Основна текстова частина. В основній частині логічно та послідовно розкривається сутність обраної для ІНДЗ теми, подається текстова реферативна інформація. Послідовність викладення результатів дослідження повинна відповідати обраній темі, поставленим у роботі меті та завданням. В тексті необхідно робити посилання на джерела та літературу, яка була використана в ході опрацювання теми.

5. Висновки. У висновках у стислій формі повинні знайти відображення основні результати роботи. Висновки повинні відповідати і розкривати поставлені мету та завдання.

6. Список використаних джерел та літератури. Список використаних джерел та літератури оформлюється відповідно до вимог МОН України.

7. При необхідності текст роботи може бути доповнений додатками – відповідними мапами, ілюстративним матеріалом, схемами, діаграмами, статистичними і порівняльними таблицями тощо.

Під час оформлення роботи необхідно дотримуватися загальноприйнятих вимог. Загальний обсяг роботи становить 25 – 30 сторінок друкованого тексту.

4.2. Порядок подання та захист ІНДЗ

Звіт про виконання ІНДЗ оформлюється на аркушах формату А4 з обов'язковим дотриманням зазначеної вище структури ІНДЗ. Робота друкується на одній стороні аркуша формату А4. З обох сторін аркуша залишаються поля розміром 25 мм зліва, 15 мм справа. Верхнє і нижнє поля однакові – 20 мм. Усі аркуші роботи нумеруються. Кожен розділ у тексті повинен мати заголовок у точній відповідності з назвою в змісті.

4.3. Теми індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Твори грецьких авторів як джерело з історії Північного Причорномор'я та лісостепу сучасної України в античну добу.

2. Твори римських авторів як джерела з історії Північного Причорномор'я.
3. Культура Егейського світу.
4. Проаналізувати структуру та зміст «Іліади» та «Одіссеї» Гомера.
5. Скласти порівняльну характеристику політичного устрою та економічного розвитку Афінської держави та Спарти.
6. Проаналізувати «Історію» Геродота як історичне джерело з першого періоду греко-перських війн.
7. Феномені Великої грецької колонізації. Нанести на мапу колонії Надчорномор'я та Південного Причорномор'я.
8. Охарактеризуйте особливості історичного розвитку Македонії та реформи Філіппа II.
9. Визначте феномен еллінізму та розкрийте його сутність.
10. Проаналізуйте дані античної традиції та сучасної історіографії про походження етрусків.
11. Порівняльний аналіз реформ Солона у Греції та Сервія Туллія у Римі.
12. Проблема достовірності ранньої римської історії.
13. Проаналізуйте дані античної традиції про боротьбу патриціїв та плебеїв в Стародавньому Римі. Визначити причини та наслідки цієї боротьби.
14. Порівняйте історичні реалії та міфи в римській традиції про війни Риму з Вейями
15. Проаналізуйте Закони XII таблиць. Вкажіть залишки первісних норм.
16. Проаналізувати тактику та стратегію Ганнібала в битвах Другої Пунічної війни.
17. Охарактеризуйте діяльність братів Гракхів, визначте її значення для соціально-політичної ситуації. Проаналізуйте причини невдач реформ Тіберія та Гая Гракхів.

18. Охарактеризуйте воєнну реформу Гая Марія. Визначте її причини та наслідки. Опишіть організацію та соціальне обличчя римської армії після реформ Гая Марія».

19. Передумови, характер та події кризи III століття.

20. Велике переселення народів: охарактеризувати причини та напрями. Нанести на мапу рух вестготів, гунів, бургундів.

21. Проаналізувати причини утворення на території Західної Римської імперії «варварських» королівств.

5. Форми поточного і підсумкового контролю

Поточний контроль (практичні заняття, самостійна робота, контрольні модульні роботи тощо)			Екзамен	Сума
Модулі	Бали	Разом	0 – 20	0 – 100
Змістовий модуль 1. Джерела та історіографія історії Стародавньої Греції. Природні умови та населення.				
Тема 1.	0 – 2	0 – 4		
Тема 2.	0 – 2			
Змістовий модуль 2. Історія Греції II - першої половини I тис. до н. е.				
Тема 3.	0 – 5	0 – 22		
Тема 4.	0 – 5			
Тема 5.	0 – 6			
Тема 6.	0 – 6			
Змістовий модуль 3. Греція в першій половині IV – II ст. до н. е.				
Тема 7.	0 – 6	0 – 11		
Тема 8.	0 – 5			
Змістовий модуль 4. Історія Стародавнього Риму. Царський період та рання Республіка.				
Тема 9.	0 – 5	0 – 16		
Тема 10.	0 – 5			
Тема 11.	0 – 6			
Змістовий модуль 5. Пізня Республіка				
Тема 12.	0 – 6	0 – 12		
Тема 13.	0 – 6			
Змістовий модуль 6. Світова Римська імперія				
Тема 14.	0 – 5	0 – 15		
Тема 15.	0 – 5			
Тема 16.	0 – 5			

6. Таблиця відповідності шкал оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти

Показник успішності (у балах)	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		екзамен	залік
90–100	A	відмінно	зараховано
82–89	B	добре	
74–81	C		
64–73	D	задовільно	
60–63	E		
35–59	FX	незадовільно (з можливістю повторного складання)	не зараховано (з можливістю повторного складання)
0–34	F	незадовільно (з обов’язковим повторним вивченням дисципліни)	не зараховано (з обов’язковим повторним вивченням дисципліни)

7. Тестові завдання до модульної перевірки

Тестові завдання до модульної перевірки рекомендується виконувати по закінченні кожного модулю.

Модуль1.

1. Критське царство загинуло внаслідок

- а) переселення варварських племен,
- б) було зруйноване биком,
- в) внаслідок виверження вулкану на острові Фера та землетрусу,
- г) вторгнення ахейців та виверження вулкану.

2. Яке місто не відноситься до мінойської цивілізації:?

- а) Като Закро,
- б) Прієна,
- в) Маллія,
- г) Фест,
- д) Смірна,
- е) Кносс.

3. Тесей був

- а) царем Криту,
- б) царем Афін,
- в) ремісником з Афін,
- г) син царя Егея.

4. Ахейське військо в Троянській війні очолював:

- а) Менелай,
- б) Агамемнон,
- в) Нестор,
- г) Одиссей.

5. Установіть хронологічну послідовність подій:

- а) Початок вторгнення дорійських племен,
- б) поява ахейців у Греції,
- в) занепад Ахейської палацової цивілізації,
- г) похід на Трою,
- д) заснування міст Мікени, Тірінф, Пілос.

6. Нестор був басилеєм:

- а) Мікен,
- б) Пілосу,
- в) Афін,
- г) Тірінфу.

7. Шахтні поховання в Мікенах були відкриті та досліджені:

- а) Г.Шліманом,
- б) Л.Вуллі,
- в) А.Евансом,
- г) С.Марінатосом.

8.3 яким островом зв'язаний міф про Дедала та Ікара?

- а) Ітакою,
- б) Самосом,
- в) Хіосом,
- г) Критом.

9. Поліс – це:

- а) місто-держава та земля навколо нього,
- б) центральне місто великої області,
- в) місто, яким управляв цар.

10. Геоморами називали:

- а) аттичні землероби,
- б) спартанські олігархи,
- в) фракійські вершники,
- г) корінфські ремісники.

11. У якої групи населення Афін були обмежені громадянські права?

- а) рабів,
- б) ремісників,
- в) землеробів
- г) торгівців,
- д) метеків.

12. Хто з богів сперечався з Афінною за право покровительства над містом Афінами?

- а) Зевс,

- б) Посейдон,
- в) Аполлон,
- г) Деметра.

13. Закони Драконта були прийняті у:

- а) 621 р. до н. е.,
- б) 512 р. до н. е.,
- в) 594 р. до н. е.,
- г) 876 р. до н. е.,
- д) 776 р. до н. е.

14. Законодавство Солона було прийнято у:

- а) 494 р. до н. е.,
- б) 776 р. до н. е.,
- в) 621 р. до н. е.,
- г) 512 р. до н. е.,
- д) 594 р. до н. е.

15. Остаточна ліквідація залишків родового ладу та затвердження держави у формі демократичної республіки в Афінах пов'язана із реформами:

- а) Пісістрата,
- б) Клісфена,
- в) Солона,
- г) Перікла.

16. Тіранія Пісістрата та його синів в Афінах тривала:

- а) 537 – 522 рр. до н. е.,
- б) 560 – 510 рр. до н. е.,
- в) 500 – 449 рр. до н. е.,
- г) 490 – 480 рр. до н. е.

17. Які події вважалися ганебними для роду Алкмеонідів?

- а) Тиранія Пісістрата,
- б) Вигнання Фемістокла,
- в) Кілонова смута,
- г) закон Перикла про громадянство.

18. Хто з афінських архонтів уклав занадто суворі закони?

- а) Лікурґ,
- б) Драконт,
- в) Солон,
- г) Кілон.

19. Кілонова смута відбулася у:

- а) 621 р. до н. е. ,
- б) 510 р. до н. е.,
- в) 632 р. до н. е.,
- г) 594 р. до н. е.

20. До великих мудреців стародавності залучали:

- а) Пісістрата,
- б) Гомера,
- в) Есхіла,
- г) Перикла,
- д) Солона.

21.Третя Мессенська війна (Велике повстання ілотів) відбулася у:

- а) 464 р. до н. е.,
- б) 480 р. до н. е.,
- в) 494 р. до н. е.,
- г) 449 р. до н. е.,
- д) 446 р. до н. е.

22. Як називалися міста, які засновували поселення в інших землях?

- а) колонії,
- б) провінції,
- в) метрополії,
- г) автономії.

23.Метрополією більшості грецьких полісів Північного Причорномор'я було місто:

- а) Мегари,
- б) Мілет,
- в) Коринф,
- г) Афіни.

24. Яке місто розташоване в наш час на місці давньогрецької Тіри?

- а) Миколаїв,
- б) Херсон,
- в) Білгород-Дністровський,
- г) Одеса.

25. Яке місто розташоване в наш час на місці Пантікапею?

- а) Севастополь,
- б) Керч,
- в) Феодосія,
- г) Алушта.

26. Ким в афінському війську були зевгіти:

- а) командирами,
- б) гоплітами
- в) вершниками,
- г) матросами

27. Законодавство Лікурга діяло на території:

- а) Аттики,
- б) Македонії.
- в) Спарти
- г) Фессалії

28.Які з грецьких богів не були зв'язані із культами родючості та заняттями сільським господарством:

- а) Діоніс,
- б) Гефест,
- в) Деметра
- г) Аполлон,
- д) Кора-Персефона.

29. Встановіть правильний порядок етапів розвитку давньогрецького мистецтва розпису ваз:

- а) чорнофігурний стиль,
- б) геометричний стиль,
- в) ковровий стиль,
- г) червонофігурний стиль.

30. Дарій I відправився у скіфський похід для того, щоб:

- а) відвідати святилище Ахілла,
- б) замирити скіфів,
- в) перекрити Чорноморські протоки, щоби греки не отримували зерно з Понту.

31. Саламінську битву описав її учасник, поет

- а) Гомер,
- б) Гесіод,
- в) Есхіл,
- г) Геродот.

32. Військом греків при Марафоні командував:

- а) Алківіад,
- б) Нікій,
- в) Сократ,
- г) Мільтіад,
- д) Перикл.

33. Марафонська битва відбулася

- а) 28 вересня 490 р. до н. е.,
- б) 12 вересня 490 р. до н. е.,
- в) 12 вересня 480 р. до н. е.,
- г) 28 вересня 480 р. до н. е.

34. Перемога афінян над персами при Саламіні відбулася у:

- а) 418 р. до н. е.,
- б) 512 р. до н. е.,
- в) 387 р. до н. е.,
- г) 449 р. до н. е.,
- д) 480 р. до н. е.

35. Коли відбувалася оборона Фермопіл царем Леонідом:

- а) у 490 р. до н.е.,
- б) у 492 р. до н.е.,
- в) у 480 р. до н.е.,
- г) у 479 р. до н.е.

36. Встановіть хронологічну послідовність подій:

- а) Саламінська битва,
- б) Марафонська битва,
- в) битва при Платеях,
- г) Каліїв мир,
- д) утворення Першого Афінського морського союзу,
- е) битва при Фермопілах.

37. Перший Афінський морський союз існував у

- а) 1240 – 1230 рр. до н.е.,
- б) другій половині VI століття до н.е.,
- в) 560 – 510 рр. до н.е.,
- г) 478 – 404 рр. до н.е.

38. Пелопоннеська війна відбулася у:

- а) 387 – 379 рр. до н. е.,
- б) 431 – 404 рр. до н. е.,
- в) 355 – 346 рр. до н. е.,
- г) 657 – 585 рр. до н. е.

39. Архідамова війна закінчилася підписанням миру у:

- а) 421 р. до н. е.
- б) 338 р. до н. е.
- в) 415 р. до н. е.
- г) 418 р. до н. е.
- д) 280 р. до н. е.

40. Перикл був першим стратегом Афін у:

- а) 457 – 446 рр. до н. е.,
- б) 431 – 404 рр. до н. е. ,
- в) 444 – 429 рр. до н. е.,
- г) другій половині VII ст. до н. е.

41. Нікіїв мир підписали у:

- а) 280 р. до н. е.
- б) 421р. до н. е.
- в) 338 р. до н. е.
- г) 415 р. до н. е.
- д) 418 р. до н. е.

42. Підвищення Фів було зв'язане з діяльністю:

- а) Епамінонда,
- б) Мільтіада,
- в) Солона,
- г) Перикла,
- д) Фемістокла.

43. Найпопулярнішим оракулом греків був оракул Аполлона:

- а) на Родосі,
- б) в Олександрії,
- в) в Дельфах,
- г) в Афінах,
- д) на Саламіні.

44. Хто очолював антимакедонську партію в Афінах?

- а) Демокріт,
- б) Демосфен,
- в) Дедал,
- г) Драконт.

45. Битва при Херонеї відбулася у:

- а) 415 р. до н. е.,
- б) 336 р. до н. е.,
- в) 338 р. до н. е.,
- г) 331 р. до н. е.,
- д) 359 р. до н. е.

46. Східний похід Олександра Македонського відбувся у:

- а) 334 – 325 рр. до н. е.,
- б) 378 – 355 рр. до н. е.,
- в) 359 – 336 рр. до н. е.,
- г) 355 – 346 рр. до н. е.

47. Битва при Гавгамеллах відбулася у:

- а) 301 р. до н. е.
- б) 337 р. до н. е.
- в) 323 р. до н. е.
- г) 53 р. до н. е.
- д) 331 р. до н. е.

48. Елліністичною династією Єгипту є династія:

- а) Юліїв-Клавдіїв,
- б) Птоломеїв,
- в) Антимонідів,
- г) Атталідів,
- д) Ахеменідів.

49. Династія Атталідів правила в:

- а) Македонії,
- б) Пергамі,
- в) Сирії,
- г) Римі.

50. Хто з великих грецьких драматургів не писав трагедій:

- а) Есхіл,
- б) Аристофан,
- в) Софокл,
- г) Еврипід.

Модуль 2.

1. Рим був заснований:

- а) Ромулом та Ремом у 753 р. до н. е.,
- б) Ромулом у 753 р. до н. е.,
- в) Ремом у 753 р. до н. е.,
- г) Сервієм Туллієм у 534 р. до н. е.,
- д) Енеєм у 753 р. до н. е.

2. Адміністративний орган управління в Стародавньому Римі:

- а) сенат,
- б) комісії,
- в) понтіфік,
- г) тріумвірат.

3. Прийняття Законів XII таблиць відбулося у:

- а) 535 – 534 рр. до н. е.,
- б) 451 – 450 рр. до н. е.,
- в) 445 – 446 рр. до н. е. ,
- г) 511 – 510 рр. до н. е.

4. Вища посадова особа Стародавнього Риму:

- а) консул,
- б) проконсул,
- в) трибун,
- г) президент,
- д) канцлер,
- е) квестор.

5. Як називалась основна грошова одиниця Стародавнього Риму?

- а) лібра,
- б) сестерций,
- в) асс,
- г) денарій,
- д) ауреус,
- е) гривна.

6. Реформи Сервія Туллія проходили у:

- а) 578 – 534 рр. до н. е.,
- б) наприкінці V ст. до н. е.,
- в) у 510 р. до н. е.,
- г) у 287 р. до н. е.

7. Хто врятував Рим у 390 р. до н.е.:

- а) гуси
- б) Гай Марій
- в) Марк Туллій Цицерон
- г) Марк Антоній

8. Диктатор в Стародавньому Римі це:

- а) управляючий провінцією,
- б) правитель держави, наділений необмеженою владою,
- в) командуючий римською армією.

9. Народний трибунат в Римі встановлений у:

- а) 312 р. до н. е.,
- б) 449 р. до н. е.,
- в) 524 р. до н. е.,
- г) 494 р. до н. е.

10. За законом Канулея 445 р. до н.е.:

- а) було поділено землі на Авеніні
- б) дозволялися шлюби між патриціями та плебеями
- в) виділені кошти на будівництво водопроводу
- г) племенам італіків даровані права громадянства

11. Друга Пунічна війна відбувалася у:

- а) 327 – 304 рр. до н. е.,
- б) 223 – 222 рр. до н. е.,
- в) 264 – 241 рр. до н. е.,
- г) 298 – 290 рр. до н. е.,
- д) 218 – 201 рр. до н. е.

12. Встановіть правильну послідовність подій:

- а) битва при Требії,
- б) Битва при Тразименському озері,
- в) перехід Ганнібала через Альпи,
- г) битва при Тицині,
- д) битва при Замі,
- е) битва при Каннах.

13. Битва при Каннах це:

- а) битва Другої Пунічної війни, відбулася у 216 р. до н. е.,
- б) битва Першої Пунічної війни, відбулася у 248 р. до н.е.,
- в) битва Другої Пунічної війни, відбулася у 218 р. до н.е.,
- г) битва Другої Пунічної війни, відбулася у 258 р. до н.е.

14. Трибунат Гая Гракха припадає на:

- а) 132 – 130 рр. до н.е.
- б) 123 – 122 рр. до н.е.
- в) 113 – 111 рр. до н.е.
- г) 223 – 222 рр. до н.е.

15. Фразу «Все ж-таки я вважаю, що Карфаген повинен бути зруйнований» повторював:

- а) Марк Порцій Катон,
- б) Люцій Корнелій Сулла,
- в) Гай Юлій Цезар,
- г) Марк Ліціній Красс,
- д) Публій Корнелій Сципіон.

16. Народний трибун, який виступив на захист землеробів Італії:

- а) Марк Лівій Друз,
- б) Тіберій Семпроній Гракх,
- в) Гай Валерій.

17. Змова Катиліни припадає на:

- а) 83 р. до н.е.
- б) 63 р. н.е.
- в) 63 р. до н.е.
- г) 53 р. до н.е.

18. Повстання Спартака відбулося у:

- а) 74 – 71 рр. до н. е.,
- б) 71 – 74 рр. н. е.,
- в) 174 – 171 рр. до н. е.,
- г) 171 – 174 рр. н. е.

19. Як називалися завойовані Римом території:

- а) латифундії,
- б) провінції,
- в) варварські царства,
- г) наші землі.

20. Союзницька війна в Римі тривала у:

- а) 87 – 82 рр. до н. е.,
- б) 91 – 88 рр. до н. е.,
- в) 83 – 82 рр. до н. е.,
- г) 64 – 63 рр. до н. е.

21. Хто був першим імператором Риму?

- а) Гай Юлій Цезар,
- б) Нерон,
- в) Траян,
- г) Октавіан Август.

22. Ріка, переходячи яку Цезар сказав «Жереб кинуто» -

- а) Тібр,
- б) Арно,
- в) По,
- г) Рубікон.

23. Фраза «Прийшов, побачив, переміг» належить:

- а) Гнею Помпею Великому,
- б) Люцію Корнелію Суллі,
- в) Гаю Марію,
- г) Гаю Юлію Цезарю.

24. Битва при Каррах відбулася у:

- а) 63 р. до н. е.,
- б) 207 р. до н. е.,
- в) 216 р. до н. е.,
- г) 53 р. до н. е.,
- д) 48 р. до н. е.

25. Оберіть з перелічених територій сучасних держав таку, яка не входила до складу Римської імперії: Іспанія, Португалія, Алжир, Туніс, Лівія, Єгипет, Ізраїль, Сирія, Туреччина, Болгарія, Румунія, Франція, Данія, Італія, Великобританія, Сербія, Греція, Хорватія.

26. Хто з римських полководців воював з Октавіаном Августом:

- а) Марк Антоній,

- б) Гней Помпей,
- в) Марк Красс,
- г) Тиберій Август.

27. Хто із римських полководців завоював Галлію?

- а) Гней Помпей,
- б) Марк Ліціній Красс,
- в) Гай Юлій Цезар,
- г) Люцій Корнелій Сулла.

28. Автором якого твору є Гай Юлій Цезар:

- а) «Записки про Галльську війну»
- б) «Метаморфози»
- в) «Історія Риму від заснування Міста»
- г) «Римські війни»

29. Перший тріумвірат існував у:

- а) 53 – 60 рр. н. е.,
- б) 83 – 82 рр. до н. е.,
- в) 58 – 50 рр. до н. е.,
- г) 60 – 53 рр. до н. е.

30. В битві при Фарсалі було розбито:

- а) Помпея Великого,
- б) Марка Красса,
- в) Сципіона Африканського,
- г) Марка Антонія,
- д) Серторія.

31. Хто з перелічених правителів Риму не був імператором?

- а) Октавіан Август,
- б) Тиберій,
- в) Нерон,
- г) Віспасіан.
- д) Гай Юлій Цезар,
- е) Тіт Флавій,
- ж) Клавдій.
- з) Люцій Корнелій Сулла,
- і) Доміціан.

32. Що означає слово «гладіатор»?

- а) артист,
- б) раб,
- в) боєць з мечем,
- г) спортсмен.

33. Оберіть правильний порядок правління імператорів дому Юліїв – Клавдіїв:

- а) Гай Цезар Август Германік,
- б) Нерон Клавдій Цезар,
- в) Тиберій Цезар Август,
- г) Тиберій Клавдій Нерон Друз Германік.

34. Подія, після якої почалися переслідування християн:

- а) вбивство Цезаря,
- б) пожежа в Римі,
- в) повстання рабів та бідноти,
- г) страта Сенеки,
- д) галльська навала.

35. Оберіть правильний порядок правління імператорів династії**Антонинів:**

- а) Антонін Пій,
- б) Нерва,
- в) Адріан,
- г) Траян.

36. В якому році і від чого загинули міста Геркуланум, Стабії та Помпеї:

- а) від землетрусу у 79 р. до н.е.
- б) від повені у 71 р. до н.е.
- в) від виверження Везувію у 79 р. н. е.
- г) від виверження Везувію у 79 р. до н.е.

37. Хто написав працю «Історія Риму від заснування міста»?

- а) Вергілій,
- б) Нерон,
- в) Марк Порцій Катон Старший,
- г) Тіт Лівій.

38. Автором якої поеми є Вергілій?

- а) «Гладіатор»,
- б) «Метаморфози»,
- в) «Листи з Понту».
- г) «Енеїда».

39. Знаменитий оратор та письменник Римської імперії

- а) Тіт Лівій,
- б) Ромул Августул,
- в) Пліній Старший,
- г) Марк Туллій Цицерон.

40. Систему домінату створив:

- а) Діоклетіан,
- б) Комод,
- в) Максимін,
- г) Тіт Флавій,
- д) Константин.

41. Першим християнським імператором був:

- а) Діоклетіан,
- б) Веспасіан,
- в) Траян,
- г) Октавіан Август,
- д) Сулла,

е) Константин.

42. Нікейський собор відбувся у:

- а) 330 р. н. е.,
- б) 410 р. н. е.,
- в) 325 р. н. е.,
- г) 476 р. н. е.

43. Коли Константинополь став столицею Імперії:

- а) 11 травня 330 р. до н. е.,
- б) 11 травня 330 року н. е.,
- в) 21 травня 284 р. н. е.,
- г) 21 травня 305 р. до н. е.

44. Рим був взятий та розгромлений готами у:

- а) 412 р. до н. е.,
- б) 378 р. н. е.,
- в) 411р. н. е.,
- г) 410 р. до н. е. ,
- д) 410 р. н. е.

45. Повалення останнього римського імператора Ромула Августула та падіння Західної Римської імперії сталося у:

- а) 451 р. н. е.,
- б) 410 р. н. е. ,
- в) 395 р. н. е. ,
- г) 476 р. н. е.

46. Розгром гунів на Каталаунських полях стався у:

- а) 451 р. до н.е.,
- б) 429 р. до н. е.,
- в) 453 р. до н. е.,
- г) 455 р. до н. е.,
- д) 476 р. до н. е.

47. Кому належить вислів: «Продажне місто (Рим), яке невдовзі загине, як тільки знайде собі покупця»:

- а) Гаю Семпронію Гракху
- б) Ганнібалу
- в) Югурті
- г) Пірру

48. Скільки громадянських війн було в епоху Пізньої республіки (з 83 по 30 р. до н.е.).

- а) дві,
- б) п'ять,
- в) чотири,
- г) три.

49. Хто автор промови «проти Катиліни»:

- а) Гай Юлій Цезар,
- б) Марк Ліциній Красс,

- в) Марк Туллій Цицерон,
- г) Марк Октавій.

50. Колони це:

- а) раби,
- б) чиновники,
- в) бідні селяни,
- г) заможні аристократи.

51. Першим з римських пагорбів був заселений:

- а) Палатін,
- б) Квірінал,
- в) Капітолій,
- г) Авентин.

52. Імперій – це:

- а) сукупність прав, які мали магістрати,
- б) непереможний полководець,
- в) назва екстраординарної магістратури,
- г) стара назва Римської імперії.

53. Кому належить вислів «Ще одна така перемога, і мені ні з ким буде повернутися до Епіру»:

- а) Гаю Юлію Цезарю.
- б) Пірру,
- в) Ганнібалу,
- г) Гаю Марію.

54. Коли в Римі з'явилась срібна монета денарій:

- а) у 368 р. до н. е.,
- б) у 468 р. до н. е.,
- в) у 168 р. до н. е.,
- г) у 268 р. до н. е.

8. Питання до підсумкового контролю.

1. Природні умови, клімат та населення Стародавньої Греції.
2. Джерела з історії Стародавньої Греції. Характеристика писемних джерел.
3. Історіографія історії Стародавньої Греції. Основні проблеми сучасного етапу вивчення історії Стародавньої Греції.
4. Мінойська цивілізація: виникнення, політичний, економічний та соціальний розвиток.
5. Мікенська цивілізація: виникнення, політичний, економічний та соціальний розвиток. Причини падіння.
6. Ранньогрецька тиранія та її значення для розвитку Греції.
7. Розвиток економіки та соціально-політичне становище Греції в період «темних віків».
8. Гомер та «гомерівське» питання. Охарактеризувати «Іліаду» та «Одіссею» як історичні джерела.

9. Культурні досягнення Егейського світу.
10. Законодавство Драконта: причини прийняття, сутність.
11. Проаналізувати законодавство Солона.
12. Проаналізувати реформи Клісфена. Остракізм та його значення для суспільно-політичного життя Афін.
13. Троя та Троянська війна: міф та історичні реалії.
14. Проаналізувати особливості утворення та устрою Спарти.
15. Порівняти афінську демократію та спартанську олігархію.
16. Обґрунтувати закономірність Великої грецької колонізації, визначити її напрямки.
17. Проаналізувати особливості утворення та розвитку грецьких полісів Північного Причорномор'я.
18. Причини та періодизація греко-персидських війн. Скіфський похід Дарія I.
19. Проаналізувати події першого періоду греко-персидських війн.
20. Делоська сіммахія: причини утворення, розпад та значення.
21. Дати оцінку подіям другого періоду греко-персидських війн.
22. Пелопоннеська війна: причини, джерела та хід. Визначити причини поразки Афін у боротьбі за гегемонію в Греції.
23. Наслідки Пелопоннеської війни. Гегемонія Спарти в Греції.
24. Гегемонія Фів. Діяльність Епамінонда та Пелопіда.
25. Криза IV ст. до н. е., її причини та наслідки.
26. Розквіт афінської демократії, діяльність Ефіялота та Перикла.
27. Піднесення Македонії у IV ст. до н. е. Реформи Пилипа II.
28. Дати оцінку економічному розвитку Греції у VII – VI ст. до н. е.
29. Визначити досягнення культури Стародавньої Греції у VI – IV ст. до н. е.
30. Східний похід Олександра Македонського: причини, основні події.
31. Виникнення системи елліністичних держав. Сутність еллінізму.
32. Дати оцінку «Одіссеї» та «Іліаді» як джерелам періоду «темних віків».
33. Періодизація історії Стародавньої Греції.
34. Ахейський та Еолійський союзи.
35. Понт та Північне Надчорномор'я в епоху еллінізму.
36. Територія, клімат та населення Стародавньої Італії.
37. Джерела з історії Стародавнього Риму.
38. Періодизація історії стародавнього Риму.
39. Історіографія історії Стародавнього Риму.
40. Особливості виникнення Риму та римської общини: археологічні дані та міф..
41. Проаналізувати теорії походження етрусків. Дати оцінку політичному устрою та соціально-економічному розвитку. Етрусські некрополі як джерело вивчення побуту та культури етрусків.

42. Проаналізувати теорії виникнення патриціїв та плебеїв та причини і наслідки їх боротьби у V – IV ст. до н. е.
43. Магістратури Римської республіки: поява, значення, характеристика.
44. Царський період історії Риму. Реформи Сервія Туллія.
45. Проаналізувати закони XII таблиць: історична ситуація напередодні створення законів, характеристика.
46. Визначити результати війн з етрусками, самнітами та іншими племенами на території Італії. Галльська навала на Рим.
47. Проаналізувати реформаторську діяльність Тіберія Гракха. Реакція після загибелі Т. Гракха.
48. Визначити основні риси та результати реформаторської діяльності Гая Гракха.
49. Рим та Карфаген: причини протистояння. Пунійські війни та їх наслідки.
50. Проаналізувати структуру федерації держав та племен Риму у III ст. до н. е.
51. Повстання рабів на Сицилії у II ст. до н. е.
52. Повстання Арістоніка: передумови, рушійні сили, хід, наслідки.
53. Повстання Спартака: причини, хід, наслідки.
54. Дати оцінку реформ та діяльності Гая Марія. Марій та Сулла – історія протистояння.
55. Диктатура Сулли та її значення.
56. Обґрунтувати причини демократичного руху в Римі наприкінці II ст. до н. е.
57. Причини та наслідки повстання італіків (Союзницька війна).
58. Проаналізувати події змови Катиліни.
59. Обґрунтувати своєчасність виникнення I тріумвірату, визначити його задачі та історичне значення.
60. Дати оцінку диктатурі Юлія Цезаря та визначити її наслідки.
61. Принципат Августа.
62. Визначити причини виникнення, задачі та історичне значення II тріумвірату.
63. Особливості розвитку Римської Імперії під час правління імператорів дому Юліїв-Клавдіїв.
64. Причини та наслідки громадянської війни 68 – 69 рр.
65. Характеристика політики та економічного життя під час правління Флавіїв, Антонинів та Северів.
66. Проаналізувати систему домінанту Діоклетіана та Костянтина.
67. Проаналізувати сутність реформ Діоклетіана.
68. Обґрунтувати передумови виникнення християнства та його поширення.
69. Падіння Римської імперії та доля Східної Римської імперії.
70. Порівняти основні риси культури Риму епохи Республіки та Імперії.

9. Рекомендовані література та інтернет-ресурси

Базова: навчальна

1. Античный полис: курс лекций. М.: Ун-т Д. Пожарского, 2010. 226 с.
2. Балух В.О., Макар Ю. І. Історія Стародавньої Греції. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 420 с.
3. Балух В. О. Історія античної цивілізації : у 3-х т. : Підручник. Т. 1: Стародавня Греція. Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. 658 с.
4. Балух В. О. Історія античної цивілізації : у 3-х т. : Підручник. Т.2: Стародавній Рим. Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. 848 с.
5. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. 680 с.
6. Загинайло А.Г. Історія Стародавньої Греції (XXX – IV ст. до н.е.) – К.: НМК ВО, 1992. 208 с.
7. История Древней Греции /под ред. В.И.Кузищина. М.: Высшая школа, 2005. 399 с.
8. Історія Стародавньої Греції та Риму. Навчальний посібник для історичних спеціальностей /упорядник Замуруйцев О.В/. Мелітополь, 2015 213 с. Режим доступу: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/619/1/5%20pdf>
9. Ковалев С. И. История Рима. СПб : Полигон, 2002. 864 с.
10. Колісниченко А. І. Історія держави та політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму. Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002. 274 с.
11. Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции. Самара: Издательство АВС, 2001. 498 с.
12. Машкин Н. А. История Древнего Рима. М.: Высшая школа, 2006. 753 с.
13. Сергеев В.С. История Древней Греции. СПб: Полигон, 2002. 704 с.

Базова: джерела

1. Аппиан. Римские войны. СПб.: Алетейя, 1994. 784 с.
2. Аристотель. Политика. Афинская полития. М.: Мысль, 1997. 460 с.
3. Аристофан. Комедии. Фрагменты. М.: Ладомир, Наука, 2008. 1033 с.
4. Арриан. Поход Александра. М.: Миф, 1993. 69 с.
5. Гесиод. Труды и дни. Теогония. М: Лабиринт, 2001. 256 с.
6. Гомер. Іліада /Пер.Б. Тена. К.: Фоліо, 2006. 416 с.
7. Гомер. Одиссея /Пер. Б. Тена. К.: Фоліо, 2001. 547 с.
8. Геродот. Історії в дев'яти книгах. К.: Наукова думка, 1993. 576 с.
9. Диодор Сицилийский. Историческая библиотека. – СПб.: Алетейя, 2005. 376 с.
10. Евріпід. Трагедії. К.: Основи, 1993. 448 с.
11. Ливий Тит. История Рима от основания Города. – М.: Наука, 1989. 546 с.
12. Павсаний. Описание Эллады. В 2-х томах. М.: Ладомир, 1994. Т.1. 362 с. Т.2. 589 с.
13. Платон. Сочинения в 4-х томах. Т. 4. М: Мысль, 1994. 830 с.

14. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. М.: Эксмо-Пресс, 1999. 1168 с.
15. Полибий. Всеобщая история в 40 книгах. СПб.: Наука, 1994. Т.1. 496 с.; Т.2. 422 с.
16. Руф Квинт Курций. История Александра Македонского. М.: МГУ, 1993. 464 с.
17. Светоний. Жизнеописание двенадцати цезарей. Л.: Наука, 1964. 374 с.
18. Страбон. География в 17 книгах. М.: Ладомир, 1994. 944 с.
19. Тацит Корнелий. Анналы. М.: ООО «Издательство АСТ»; «Ладомир», 2003. 985 с.
20. Фукидид. История. М.: Ладомир – Наука, 1993. 544 с.
21. Цезарь Гай Юлий. Записки о галльской войне. М.: Центрполиграф, 2014. 288 с.
22. Эсхил. Трагедии. М.: Наука, 1989. 589 с.

Допоміжна

1. Алферова М.В. История Древнего Рима. СПб: Литера, 2002. 552 с.
2. Андреев Ю.В. Раннегреческий полис (гомеровский период). СПб.: Гуманитарная Академия, 2003. 448 с.
3. Андреев Ю.В. От Евразии к Европе. Крит и Эгейский мир в эпоху бронзы и раннего железа. – СПб: Дмитрий Буланин, 2002. 870 с.
4. Бартонек А. Златообильные Микены. М.: Наука, 1991. 351 с.
5. Бикерман Э. Государство Селевкидов. М.: Наука, 1985. 264 с.
6. Блаватская Т.В. Греческое общество II тыс. до н. э. и его культура. М.: Наука, 1976. 190 с.
7. Борухович В.Г. Вечное искусство Эллады. СПб: Алетейя, 2002. 464 с.
8. Велишский Ф. Быт и нравы древних греков и римлян. М.: Эксмо-Пресс, 2000. 704 с.
9. Гаспаров М.Л. Занимательная Греция. М.: Новое лит. обозрение, 2004. 288 с.
10. Грант М. Цивилизация Древнего Рима. М.: Центрполиграф, 2003. 464 с.
11. Зайцев А.И. Греческая религия и мифология. СПбГУ, 2004. 208 с.
12. Зубарев В. Г. Историческая география Северного Причерноморья по данным античной письменной традиции. – М.: Языки славянской культуры, 2005. 503 с.
13. Каллистов Д.П. Античный театр. Л.: Наука, 1970. 136 с.
14. Крижицкий С.Д., Зубар В.М., Русяева А.С. Античні держави Північного Причорномор'я. К.: Альтернативи, 1998. 352 с.
15. Маринович Л.П. Греки и Александр Македонский. М.: Наука, 1993. 287 с.
16. Маяк И.Л. Проблема генезиса Римского полиса. *Вестник Древней Истории*. 1976. №4. С.34 – 52.
17. Маяк И.Л. Рим первых царей. М.: МГУ, 1983. 272 с.

18. Криш Элли Г. Сокровища Трои и их история. М.: Радуга, 1996. 240 с.
19. Махлаюк А. Римские войны. Под знаком Марса. М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. 448 с.
20. Молчанов А.А. Социальные структуры и общественные отношения в Греции второго тысячелетия до н. э. М.: Полигон, 2000. 314 с.
21. Монтескье Ш. Л. Персидские письма. Размышления о причинах величия и падения римлян. М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2002. 512 с.
22. Нефедкин А.К. Основные этапы формирования фаланги гопплитов: военный аспект проблемы. *Вестник Древней Истории*. 2002. №1. С.87 – 96.
23. Пальцева Л. А. Из истории Архаической Греции. СПбГУ, 1999. 286 с.
24. Парфенов В.Н. Император Цезарь Август: Армия. Война. Политика. СПб.: Алетея, 2001. 278 с.
25. Печатнова Л.Г. История Спарты (период архаики и классики). СПб.: Гуманитарная академия, 2001. 510 с.
26. Роббер Ж.-Н. Рим. М.: Вече, 2006. 384 с.
27. Русяева А.С. Проникновение эллинов на территорию Украинской лесостепи в архаическое время. *Вестник Древней Истории*. 1999. № 4. С.84 – 97.
28. Сапрыкин С.Ю. Боспорское царство на рубеже двух эпох. М.: Наука, 2002. 271 с.
29. Сапрыкин С. Ю. Этюды по социальной и экономической истории Боспорского царства. *Античная цивилизация и варвары*. М.: Наука, 2006. С.171 – 201.
30. Сизов С. К. Ахейский союз. М.: Прометей, 1989. 172 с.
31. Симон Г. Войны Рима в Испании, 154-133 гг. до н. э. СПб.: Гуманитарная Академия, 2008. 283 с.
32. Смирнин В. М. Свобода раба и рабство свободного (к истории римского гражданского общества). *Вестник Древней Истории*. 2000. № 2. С.260 – 267.
33. Суриков И.Е. Остракизм в Афинах. М.: Языки славянских культур, 2006. 641 с.
34. Суриков И.Е. Архаическая и классическая Греция: проблемы истории и источниковедения. М.: КДУ, 2007. 236 с.
35. Токмаков В. Н. Роль центуриатных комиций в развитии военной организации Рима Ранней Республики. *Вестник Древней Истории*. 2002. № 2. С.143 – 158.
36. Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII – V вв. до н.э.). – СПб.: ИЦ Гуманитарная академия, 2002. 544 с.
37. Федорова Е.В. Императорский Рим в лицах. Ростов/нД: Феникс, 1998. 352 с.

38. Фомичева Н. Г. Данные традиции о правлении Тулла Гостилия и Анка Марция. *Общество и государство в древности и средние века*. М.: Наука, 1986. С. 35–50.
39. Фролов Э.Д. Рождение греческого полиса. Л.: Наука, 1988. 266 с.
40. Фролов Э.Д. Греция в эпоху поздней классики. СПб: Г.Академия, 2001. 602 с.
41. Черненко Е.В. Скифо-персидская война. К.: Наукова думка, 1984. 136 с.
42. Штолль Г.В. Герои Греции в войне и мире: История Греции в биографиях. М.: Алетейа, 2000. 452 с.
43. Эллинизм: экономика, политика, культура. М.: Наука, 1990. 376 с.
44. Яйленко В. П. Греческая колонизация VII–III вв. до н. э. М.: Наука, 1982. 312 с.
45. Ярхо В. Н. Древнегреческая литература. Трагедия. М.: Лабиринт, 2000. 350 с.

Інформаційні ресурси в інтернеті:

1. Сайт «Экклесия» <http://ecclesia.relig-museum.ru/research.htm>
Представлена колекція літератури з питань релігійного життя мешканців давнього Середземномор'я.
2. Bibliotheca Augustana. <http://www.hs-augsburg.de/~harsch/augustana.html>
Представлені твори античних авторів на давньогрецькій та латинській мовах.
3. Центр грецьких досліджень (Гарвардський університет, Вашингтон, США) <http://chs.harvard.edu/>
У відкритому доступі представлені дослідження Центру, присвячені історії та культурі Стародавньої Греції.
4. Публікації Центра антикознавства СПбГУ <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/kafsborg/index.htm>
Представлена багата колекція наукових статей та монографій опублікованих у виданнях Центра антикознавства СПбГУ до 2015 р. включно.
5. «Будинок Птолемея» The House of Ptolemy <http://www.houseofptolemy.org/>
Проект присвячений історії та культурі елліністичного Єгипту. За обсягом інформації перевершує інші проекти з теми «еллінізм». В проекті розглядається історія Єгипта від Олександра до арабського завоювання.
6. Давньогрецька музика. <http://www.oeaw.ac.at/kal/agm/>
7. Проект «Персей»: давньогрецькі та латинські автори на проекті «Персей» <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/collection?collection=Perseus:collection:GrecoRoman>
8. Ілюстративний матеріал. Розпис античних ваз. Corpus Vasorum Antiquorum <http://www.cvaonline.org/cva/projectpages/cva1.htm>
9. Історичні мапи та ілюстрації на сайтах Ancient World Mapping Centre. University of North Carolina. <http://awmc.unc.edu/wordpress/> та <http://www.roman-glory.com/>
10. Крито-мінойська цивілізація на сайті Ігоря Гаршина <http://www.garshin.ru/history/antiquity/aegean/old-crete.html>
На сайті розміщена інформація з історії мінойського Криту, бібліографія, фотоматеріали.

11. Heraklion Archaeological

http://heraklionmuseum.gr/?page_id=1406&lang=en

Офіційний сайт Археологічного музею Іраклеону. Містить велику кількість інформації про артефакти мінойської цивілізації.

10. Словник термінів

Авліда (грец. Αυλίδα) – місто в Беотії, біля якого вітри затримали грецький флот, що відпливав до Трої.

Авлос (грец. αὐλός – трубка) – давньогрецький духовий музичний інструмент, попередник сучасного гобоя.

Автаркія (грец. αὐτάρκεια – самостійний) – економічна і політична незалежність полісів, їх самостійний, самодостатній характер.

Агон (грец. ἀγών) – змагання (спортивні, поетичні, музичні, театральні) під час релігійних свят у Давній Греції. В Афінах перший агон відбувся у 534 р. до н. е. як змагання серед трагічних поетів.

Агамемнон (грец. Ἀγαμέμνων) – герой давньогрецьких міфів, син аргоського царя Атрея й Аеропи, брат Менелая, володар Мікен, вождь ахейського війська в Троянській війні.

Академія (грец. Ακαδημία) – гай, присвячений міфічному герою Академу на околиці Афін. Там знаходився гімнасій і проходили зустрічі молоді з цікавими людьми. Академію на початку IV століття до н. е. використовував для своїх занять філософ Платон. З часом слово стало позначає місце, де займаються наукою.

Акрополь (грец. ἄκρως – верхній та πόλις – місто – верхнє місто) – укріплена частина міста, цитадель, що займає в полісі панівну висоту. В Афінах завдяки діяльності стратега Перикла в останній третині V століття до н. е. Акрополь став архітектурним центром міста, обладнаним рядом храмів та громадських будівель.

Амазонки (грец. Ἀμαζόνες) – войовниче плем'я жінок, які не терпіли в своєму середовищі чоловіків. За стародавніми переказами, амазонки утворили могутню державу на чолі з царицею. Вони одружувалися з представниками сусідніх племен тільки для продовження роду, потім відсилали чоловіків назад.

Ареопаг (грец. Ἀρείος πάγος — пагорб Ареса) – спочатку Рада родових старійшин в Афінах. Засідав на пагорбі, присвячений ном богу війни Аресу на Акрополі. По мірі розвитку демократії поступово втрачав своє політичне та військове значення. Після реформи Ефіальта 462 р. до н. е. перетворився на Верховний кримінальний суд у справах про умисні вбивства і святотатство.

Архонт (грец. ἄρχων – правитель, начальник) – член афінського Ареопагу, спочатку призначався довічно, потім вибирався з числа найбільш шанованих громадян поліса.

Басилей (грец. Βασιλεύς – вождь) – в Мікенський період Греції правитель невеликої держави, в епоху Гомера «перший серед рівних», глава

громади (правитель), який володів усіма видами влади. У Спарті – титул царя.

Батько Вітчизни (Pater Patriae) – римське почесне звання, що присвоювалося громадянам за особливі заслуги перед Вітчизною. З часів Октавіана Августа його отримували тільки імператори

Буле (грец. βουλή – рада) – після реформи Солона Рада 400, потім, після реформи Клісфена – Рада 500 в Афінах. Обиралась строком на один рік по 50 осіб від 10 територіальних філ. Готувала повістку для Народних зборів, мала розпорядчу владу.

Весталки – в Стародавньому Римі жриці богині Вести, зобов'язані підтримувати вогонь в її храмі і під страхом смертної кари зберігати безшлюбність в період свого служіння (30 років). Користувалися винятковими почестями та привілеями.

Вершники – в Стародавньому Римі патриції, що мали коней та билися у кінноті. З III ст. до н. е. другий після senatorів стан з майновим цензом 400 тис. сестерціїв. Представники цього стану були багатими торговцями та лихварями.

Гекатомба (грец. ἑκατόμβη, от ἑκατόν βόες – сто биків) – велике урочисте жертвопринесення від імені всієї громади, присвячене якомусь святу або події.

Гомеї (грец. ὁμοιοι чи ὁμοῖοι – рівні) – вільні повноправні спартіати, громадяни Спарті, вища категорія спартанської громади. За переказами їх налічувалося близько 10000 чоловік.

Гопліт (грец. ὁπλίται – зброя) – важкоозброєні воїни, що мають металеві щит, шолом, панцир, меч та спис. Билися зазвичай в фаланзі.

Дем (грец. δῆμος – округ) – одна із приблизно ста територіальних одиниць в Аттиці, встановлена реформатором Клісфеном в 509 р. до н. е.

Деміург (грец. δημιουργός – майстер, ремісник) – у давньогрецькій міфології та міфології народів світу термін вживається для позначення творця Всесвіту та всього сущого. Може також вживатись у непрямому значенні для позначення творчої сили, творця, автора будь-чого.

Диктатор – у Римській республіці особа, наділена надзвичайними повноваженнями строком на шість місяців у разі критичної ситуації для держави. Призначався одним з консулів за пропозицією сенату

Діонісії – у Стародавній Греції свята на честь бога Діоніса. Містерії, влаштовувані під час урочистих святкувань, заклали початки давньогрецького театру. Великі або міські Діонісії (наприкінці березня – на початку квітня, весняне рівнодення) святкували пишно. Вони включали урочисті процесії на честь бога, змагання трагічних і комічних постів, а також хорів, які виконували дифірамби. Зазвичай на свята приїжджали гості із інших держав.

Дицесія – в римському сенаті вираз згоди з думкою виступаючого, коли сенатори підходили до того, чию думку поділяли.

Епос (грец. *ἔπος* – слово або оповідання) – збірна назва фольклорних творів різних жанрів, в яких у легендаризованій формі відображено народ в боротьбі проти ворогів, будь-якого зла та гноблення. В такому епосі прославляється розум, сила, мужність воїнів, богатирів, народних героїв. Витоки героїчного епосу лежать в усній народній творчості.

Катафракти (грец. *κατάφρακτος*, римск. клібанарії «закуті в панцир») – особливий вид кінноти у стародавніх народів (персів, сарматів та ін.), в епоху Імперії (з II ст.) поширений і серед римлян. Вершника і його коня захищав лускатий металевий панцир. Основною зброєю катафракта був спис.

Квестор – у Стародавньому Римі магістрат, який завідував скарбницею. Провінційні квестори відали фінансовим управлінням провінцій. Колегія квесторів складалася в різний час з 2, 4, 8 і навіть 20 та 40 чоловік (при Суллі та Цезарі). З часу Сулли квестори утворювали нижчий шар в Сенаті. В епоху імперії управління фінансами фактично перейшло до рук імператора.

Клер (грец. *κλήρος* – жереб, наділ) – ділянка землі, яку отримували в полісі або колонії грецький громадянином після жеребкування. Спочатку жеребкування регулярно повторювалася, потім клери стали передаватися у спадок.

Клерухія (грец. *Κληρουχία* – володіння земельною ділянкою) – військово-землеробське поселення афінських громадян на території союзних полісів.

Клієнт – в Стародавньому Римі людина, що знаходився в залежності від глави роду або великої фамілії (патрона), але не була близьким родичем даної родини. Клієнтела втрачала своє значення по мірі посилення рабства.

Колон – в пізній античності особисто вільна людина, що орендує землю за певний податок

Комос (грец. *κόμος*) – урочисті ритуальні шестя, супроводжувані піснями та танцями, які втім не мали відношення до культу Діоніса.

Кріптії (грец. *κρυπτός* – прихований, таємний) – особливі таємні експедиції спартанських юнаків з метою вбивства ілотів, що носили характер ініціацій.

Легат – в Стародавньому Римі посадова особа, яка: 1) призначалася сенатом і користувалася недоторканністю посла в іноземній державі; 2) призначалася сенатом як заступник головнокомандувача; 3) в епоху Імперії легат став призначатися імператором як командувач легіоном або намісник імператорської провінції з надзвичайними повноваженнями.

Лектистернії – в Стародавньому Римі релігійний обряд «частування богів», під час якого статуї богів покладалися на подушки, а перед ними ставилися столи з їжею.

Ліктор – римська посадова особа при вищих магістратах і деяких жерцях. Залежно від рангу магістрату його супроводжували: диктатора – 24 ліктори, консула – 12, претора – 6, імператора спочатку – 12, в період

пізньої Імперії – 24. Зі в'язанками прутів на плечі ліктори йшли попереду супроводжуваного, несли охорону під час тілесних покарань або смертних страт.

Літургія (грец. λητουργία – громадська праця) – спеціальний державний податок на багатих громадян в полісах. Наприклад, хорегія і триерархія.

Логограф (грец. λογογράφος, слово, розповідь + писати) – назва перших грецьких істориків, що описували історію своїх рідних полісів.

Магістрат (лат. посадова особа) – загальна назва посадової особи в Стародавньому Римі.

Матрона – в Стародавньому Римі заміжня жінка, яка належить до знатного роду.

Метек (грец. Μέτοικοι – переселенець) – переселенці з інших полісів, що живуть на території чужої громади без отримання громадянських прав.

Метрополія (грец. μητρόπολις – мати + місто) – материнський поліс, який виводить колонію.

Міф (від грец. Μύθος – казка, переказ, оповідання) – оповідання про минуле, навколишній світ, яке описує події за участю богів, демонів і героїв та історії про походження світу, богів та людства. Міфи характерні для первісних народів, які перебували або перебувають на стадії дораціонального і дорелігійного мислення.

Містерії (грец. μυστήριον – таємниця) – таємні закриті релігійні священнодійства. В Греції найбільш відомі вакхічні та елевсинські містерії.

Нобілітет – в Римській республіці правлячий прошарок знаті з патриціанських і плебейських сімей, що виник в результаті поступового зрівнювання патриціїв і плебеїв у правах. У період Римської імперії до нобілітету належали тільки нащадки консулів республіканського часу

Ойкос (грец. οἶκος – будинок, житло) – господарство громадянина у Стародавній Греції, його будинок, сім'я.

Ойкіст (грец. οἰκιστής – засновник колонії) – голова колективу переселенців – колоністів, часто міг бути ініціатором самого виведення колонії.

Ойкумена (грец. οἰκουμένη – населена земля) – заселена, обжита людьми територія Землі.

Олігархія (грец. Ολίγον – небагато та ἀρχή – влада; «влада небагатьох») державний устрій, при якому основна влада знаходиться в руках одного або декількох аристократичних родів і здійснюється в його інтересах.

Оракул (лат. oraculum від oro – говорю, прохаю) – 1. Пророкування, витримане у віршованій формі, отримане від піфій з якого-небудь приводу або у відповідь на запит. Часто знамення. 2. Святилище, де отримували відповідь на поставлене божеству питання і позначення самого віщування. О. давалися різними способами: за допомогою жереба, знамень, снів, у формі висловів. Більшість оракулів було пов'язано з богом віщуном Аполлоном (наприклад, Дельфійський, Клароський), існували оракули Зевса

в Додоні, Асклепія в Епідаврї та інші. 3. Жрець, який оголошував дані богами пророкування.

Оптимати (лат. *optimates* – знатні, від *optimus* – найкращі) – 1. Аристократи, знать в Стародавньому Римі. 2. Ідейно-політична течія в пізній Римській республіці, що відображала інтереси нобілітету і протистояла популярам.

Остракізм (грец. ὀστράκισμός – черепок) – процедура «черепкування» в Афінах. Фактично процес вигнання громадянина на десять років з метою захисту демократії. Ім'я людини, яка загрожувала основам демократичного ладу, писалося на глиняному черепці, за допомогою якого проводилося голосування.

Піфія (грец. Πυθία – провісниця) – жриця-віщунка при храмі бога Аполлона в Дельфах, яка, перебуваючи в стані наркотичного збудження, віщувала про майбутнє у відповідь на запити, тобто давала так звані оракули.

Поліс (грец. πόλις, лат. *civitas*) в сучасному значенні – місто-держава, міська громада; звідси політія – особлива форма соціально-економічної та політичної організації суспільства, типова для Стародавньої Греції та Риму.

Сакральний (лат. *sacrum* – святина, жертва) – світоглядна категорія, яка виділяє сфери буття, що сприймаються як відмінні від буденної реальності (профанного), особливо цінні, священні.

Симмахія (грец. Συμμαχία – разом + воюю) – військовий союз грецьких полісів спрямований проти спільного ворога.

Тимократія (грец. τῆμη – ціна, честь та κράτος – слада, сила) – форма правління, при якій державна влада знаходилася у привілейованій меншості, яка мала високий майновий ценз. Одна із форм олігархії.

Тиранія (грец. τυραννίς – свавілля, необмежена влада) – форма одноосібного панування в полісах, встановлена, як правило, насильницьким шляхом. Розрізняють ранню, або старшу тиранію, що сприяла ослабленню влади родової аристократії і пізню, або молодшу, позбавлену прогресивного значення.

Трапезити (грец. τραπέζιται від τράπεζα – стіл міняли) – міняли, банкіри та лихварі в полісах..

Трієра (грец. τριήρης – три + грести, три ряди веслярів) – основний тип гребного бойового корабля еллінів, що приймав на борт до 400 осіб, часто як засіб бою використовувався укріплений на носі судна таран.

Триєрархія (грец. τριηραρχία – командування кораблем) – спеціальна полісна повинність для багатих громадян, які були зобов'язані на свої кошти будувати для поліса бойові кораблі і оплачувати службу екіпажу. Один із різновидів полісних Літургій, найбільш обтяжливий.

Триттія (грец. τριττός – третина) – третя частина територіальної Філи; одиниця в основі політичного устрою в Стародавніх Афінах, утворена при правлінні Клісфена у 509 р. до н. е.

Фети (грец. θέτης – поденщiкi) – назва нижчої четвертої цензової категорії афінських громадян за реформою Солона в 594 році до н. е. До реформ Перикла фети не мали право займати вищі державні пости.

Філа (грец. φυλή – плем'я) – родоплемінне об'єднання. Наприклад, в ахейську добу в Аттиці налічувалося чотири родові філи. Потім, після реформ Клісфена філи стали територіальними одиницями. В Аттиці їх стало 10.

Форос (грец. φόρος – збір, податок) – спеціальний грошовий або натуральний податок на членів делоської симахії.

Хора (грец. χορός – район) – сільська округа полісу.

Епонім (грец. ἐπώνυμος, – той, хто дає ім'я) – той, чиє ім'я давалося року, місту, місцевості тощо. Епітет одного з 9 афінських архонтів, по імені якого називали поточний рік.